

magyar **167**
műhely

Tyvek

BLINDING BLACK
CERVA
CE
1000
2012

magyar műhely 167

Művészeti folyóirat

www.magyarmuhely.hu

TARTALOM

Petőcz András: Fordul az idő	1	Sz. Molnár Szilvia: A Magyar Műhely	
Mester Györgyi: Belvárosi dupla ablak	2	a Kádár-rendszerben	32
Mester Györgyi: Más világ	4	Csehy Zoltán: „Legyünk mindketten férfiak!”	
Nagy Zopán fotói	6	(Hajas Tibor szövegeinek queer aspektusai)	41
Darázs Enikő: Messze a mindentől, közel a mindenhez	8	MMG	
Handó Péter: mocskolódás	11	Szombathy Bálint: Átírva. Baji Miklós Zoltán	
Handó Péter: Tükörhelyzet haikuban	11	BMZ kiállítása	50
Handó Péter: Nyári íz	11	Halálesetek. Daradics Árpád, Erdélyi Gábor,	
Handó Péter: Kutyaszag	11	Koroknai Zsolt, Pető Hunor	
Handó Péter: Türelempillangó	12	és Szombathy Bálint kiállítása	54
Handó Péter: Totemoszlop előtt	12	Szombathy Bálint: K, mint Kassák.	
Maljusin Mihály munkái	13	Bódis Barnabás kiállítása	56
f. Tóth Árpád munkái	18		
■		■	
A Magyar Műhely alapításáról: Parancs		Híreink	58
Jánossal beszélget Nagy Pál	24	Munkatársaink	59

PETŐCZ ANDRÁS

Fordul az Idő

Megfordul lassan körülöttünk az Idő,
ami a múlt volt, jövővé válik, mondom,
a jelen eltűnik apránként, csak szorongató
emlékeink maradnak, ezekbe szükséges
kapaszkodnunk, ha megszedülünk
az örült rohanásban.

Megfordul az Idő, de ez nem az öregség jele,
nem is a szomorúságé, mondom,
csupán a lezárult utak térképe gazdagodik,
újabb és újabb falak magasodnak elénk,
és nincsenek társak, hogy ezeket
az akadályokat legyőzzük egyszer.

Megfordul az Idő, mondom, aztán
csak nézem ezt a különös ringlispílt, ahogyan
forog, pörög egyre gyorsabban, egyre
szédültebben, mondom, és látom,
hogyan keveredik a múlt, a jelen,
hogyan tér vissza a jövő, amiben élünk.

Megfordul az Idő, újra az ajtónkon kopogtat,
mondom, készülünk tehát arra, Barátaim,
hogy elképesztő magasságokba érkezünk,
ahonnan nem csupán messzire látunk, de
parányivá lett elleneink kétségbeesett
rohangálását is kedvtelve nézegethetjük.

MESTER GYÖRGYI

Belvárosi dupla ablak

A dupla ablak két üvegtáblája, a belső, a kis repedéssel, melynek keletkezése körülményeire már senki nem emlékezett, na meg a külső, a kissé mindig poros, úgy élt egymás mellett, mint az ikrek. Egy műhelyből származtak, egyszerre illesztették őket a keretbe, s egy feladatot láttak el évtizedek óta, nevezetesen: teret nyitottak egy valaha patinás, mára ódon belvárosi bérház ötödik emeleti lakásából a külvilágra, egyidejűleg kizárták onnan a lármásan nyüzsgő, kinti világot.

Amellett, hogy csendben elvoltak, az üvegtáblák időnként - a külső szemlélő számára észrevehetetlenül - szóba is elegyedtek egymással. A belső tábla aprólékosan elmesélte, mi újság a tágas, magas belterű, régies bútorokkal berendezett lakásban éledgélő két öreggel, a külső pedig hitelesen tudósított az utca mindennapjairól.

A lakás belseje már régóta ismert volt az elbeszélésekből, a dupla ablak külső tagja is tudta, hogy a kiszáradt, recsegő parkettát szintelenre fakult, kopott perzsaszőnyegek borítják, a falak sem a pizsoktól, az eltelt időtől váltak szürkévé, a sötét, fényüket vesztett bútorok eresztékei nyikorognak, s a pohárszékekben mára csak a megfogyatkozott számú bögrék és tálak díszeltek. Ez évek óta nem változott. Szívet szorítóan változott azonban e falak között lélegző élet. A két öreg gyertyája napról napra, egyre jobban pislákkolt.

Így, túl a nyolcvanon, mindketten korán ébredtek, számukra már hosszú volt az éjszaka, alig várták, hogy megvirradjon. Az asszony volt a frissebb, óvatosan kászálódott az ágy melegből, s kióvakodott a hideg konyhába, hogy feltegye a kávénak valót, egyszerű életük utolsó megmaradt luxusát. A kávé kevés tejjel, még több vízzel feleresztette, s mellé tette a karéj szikkadt kenyeret. Aztán bement az öregért. Az embere már alig élt. Testi ereje rég elhagyta őt, az érszükület mindenét behálózta. Nem tudott egyedül járni, ezért a nő átkarolta, s együtt lépegettek csendesen az étkezőbe. Az asszony kisebb darabokra tördelte a kenyeret, bögrébe rakta, megkavarta, s segített az öreg szájába kanalazni. Csendben szürcsöltek, eddegéltek. Egy-egy szó hangzott csak el közöttük: Tudtál aludni? Keveset. Kérsz még kávé? Köszönöm. Aztán nagyokat hallgattak.

Az asszony feltámogatta az öregurat, áttipegett vele a tágasabb nappaliba. Odavezette a kényelmes foitelhoz, leültette, eligazította a lábait, vastag plédet terített rájuk. Aztán, teendője nem lévén, visszament a konyhába. A belső ablak sosem látta, hogy ezután mit csinált, csak sejtette, hogy mivel az ebédhez még korai lett volna hozzáfogni, hát csak leült, s ölébe ejtett kézzel melázott. Ugyanezt tette az öregúr is

a fotelban, lehunyta szemmel ejtőzött. Hosszú ideig csak a nagy réz állóóra tiktakolását lehetett hallani. A békés csendben, azt hihetné az ember boldog nyugalom honolt, de nem, az elmúlás fojtott hangulata, a visszafordíthatatlanul elcsorgó idő, a neszező percek között hangtalanul szállongó gondolatok alkottak gomolygó kavalkádót a fejekben és a levegőben...

A külső ablak, hogy szomszédját felvidítsa, az utca eseményeire terelte a figyelmét. Kár, hogy nem látod, ragyogó, piros sportkocsi állt meg a cukrászda előtt. A szemközti iskolából megint kiszökött két kiskamasz, a közeli pékségbe igyekeznek. Az iskola kerítésén belátni, magasra száll a labda, az egyik tanteremben még tart az énekóra, vidám melódia hallatszik ki az utcára. A sarki templom felől kis csoport közeledik, a buszmegállóba tartanak. Az érkező jármű hirtelen fékez, már megint figyelmetlen volt egy járókelő.

A belső ablak érdeklődéssel hallgatta a másikat. Aztán átvette a szót. Aggódok értük, különösen az öregúrért. Néha alig hallom a lélegzetét, elfáradt. Ő már nem kíváncsi se kocsira, se labdára, se melódiára, talán csak a templomra, ahová még egyszer, majd utoljára látogatást tesz.

Az egyszerű ebédet csendben fogyasztotta el az öreg pár. Míg az asszony valószínűleg rendbe tette a konyhát, az ura csak üldögélt. A belső ablak tudta, még emlékezett, régebben ilyenkor rádiót hallgatott, még régebben átböngészte a lapokat, és az ősidőkben, néha kártyázni is leültek. Ilyenkor időnként kis évődés, vidám kacaj hallatszott. De távoli is ez az emlék, tán igaz se volt!

Alkonyodni kezdett, késő délutánra járt az idő. Az asszony bejött a konyhából, halkan tett-vett az ura körül. Ha éjszaka nem aludt, tán délután pihen egy kicsit. De milyen csendes, alig szusszan! Valamit ennie kellene. Puhán megsimítja a szendergő arcát, majd a keze után nyúl. Fogja a kezét, és egész bensőjét átjárja a rémület. Hideg, nagyon hideg. Megmozdítja, és a galambősz fej fáradtan a vállára dől. Az asszony odahúzza egy széket, leül és vár. Virraszt.

A belső ablak látja ezt, és megrendül, megértette. Épp szólni akar, amikor a külső ablak ujjongva közli vele: Most jött ki az ifjú pár a templomból. Jó későre tették az esküvőt. De milyen ragyogóan fiatalok, és milyen hosszú élet áll előttük! Milyen szép is ez a világ...

MESTER GYÖRGYI

Más világ

A nő a tavaszi zápor elől menekült be a buszmegálló műanyag borítású, védett ölébe. Fedél alá érve aprólékosan vizslatta a ruházatát, nem érte-e valami károsodás. Pillantása a talpától futott felfelé a testén, kezdve a cipővel. Hamarosan elégedetten konstataálta, az elegáns cipő ugyan besározódott, és a nadrágja szára is csatakos lett kissé, de hál' istennek, a drága háromnegyedes bőrkabátnak csak az ujján csillog pár esőcsepp. Pedig mintha dézsából öntötték volna, úgy zuhogott, szakadt az ég sűrű leve. Ezután az esernyőjét vette szemügyre, de mielőtt körbeforgatta volna, hogy lerázza róla a vizet, oldalra nézett, nehogy valakit lefröcsköljön. Csak ekkor vette észre, nincs egyedül. Az ellenkező sarokban, zugban megbújó félénk vadként egy másik nő állt.

A kinézete korántsem volt olyan magabiztos, mint az ernyőse, azonban őt is az eső kergette be a megállóba. Láthatóan nem várakozott, inkább meghúzódott a borult ég által leárnyékolta, félhomályos sarokban. Öltözete több mint szokatlan volt, ugyanakkor nem nélkülözött némi praktikusságot. Pamut harisnyanadrágba bújtatott lábfejére ráadásnak zöld bokazoknit húzott, lábán - a nedves idő ellenére - nyitott, piszkosszürkére kopott fehér fapapucs otrombáskodott, vastag szoknyája ott harangozott csontos térde magasságában, rajta éktelenkedett még egy kötény, és egy oldalt megkötött rózsaszín kendő. Felső ruházata legalább három rétegű volt, egymást túllicitálva lógtak derekán, ferdén, kancsalítva, a sárga trikó, a piros pulóver meg a szürke színű, kinyúlt kardigán. Fekete, rövid haja nedvesen, kócos hullámokban tapadt a fejére, bőre azonban tiszta volt, simán feszült időjárástól barnára cserzett arcára. A láthatóan hajléktalan nőnél nem volt se csomag, se táska, talán a szálláshelyére igyekezett vissza, és útközben elkapta az eső. Ő nem aggódott a ruházata miatt. Közömbösen bámult kifelé az esőbe, mely változatlan intenzitással szakadt.

A jól öltözött asszony is az esőt nézte, de távolról sem olyan érdektelen bámészkodással. Arcára volt írva, valójában gyönyörködik az égből patakozó vízőnben. A lezúduló sűrű, kemény cseppek apróbb-nagyobb köröcskéket, örvényeket rajzoltak maguk köré, az aszfalton hömpölygő áradat tetejére. Pillantása ekkor távolabbra, a ködből kibontakozó hegyek felé révedt, képzeletben maga elé vetítve a tavaszi erdők zöldjét, az erdő fáinak, cserjéinek, összességükben áttetsző fátyolt alkotó, szilvamag nagyságú zsenge levélkéit, amint éppen nagy locspoccsal fürdeti őket az anyatermészet. Gondolatai eközben visszakanyarodtak a tényekhez: a cipőjét, ruháját meg tudja tisztítani, a kabátja megszárad, de micsoda jót tett ez

a nagy eső az agrikultúrának! Gazdag gabonatermés várható az idén - mintha olvasott is volna már erről valamelyik lapban. A gondolatától megjelent orrában a frissen sült kenyér illata, és nyelt egyet.

A másik, a hajléktalan asszony egyre fokozódó elkeseredéssel nézte a szűnni nem akaró zuhatagot. Kátránypapírral fedett lombkunyhójukra gondolt, ahol társával éjszakázni szoktak. Ebben a nagy felhősza-
kadásban bizonyára mindenük elázik, hiába mondta a férfinak, hogy muszáj keríteniük valami nagyobb nejlonszakot, esetleg többet is, és biztosítékul ráteríteni a búvóhelyükre. Az igazi májusi esőzések még csak ezután várhatók. Tavaly ősszel is, a nagy esőkben mindketten összeszedtek egy-egy tüdőgyulladást, a párját majdnem elvitte. A fák is. Még igazán ki sem lombosodtak, kopár, száraz kórónak tűnnek, az apró levelek pedig nem fogják fel az esőt. Vacak, nyamvadt kis levelek, minden vizet át eresztenek, egy-
nest a nyakukba hullik az áldás. Most eszébe ötlött, hogy milyen nehezen fog megszáradni a rajta lévő, többéregű nedves ruha. A cipője is teljesen átázott. Nincs helyette más. Tetszik, nem tetszik, ezt kell viselnie egészen télig. Azután eszébe jutott, hogy még a sár is előnthesi őket. Hiába polcolták fel az en-
nivalót, az a kis száraz kenyér meg fog penészedni. A penészes kenyér emlegetésére rossz íz jelent meg a szájában, elfordult, és kiköpött az úttesten piszkos áradatként levonuló vízbe. Gondolatai akörül forog-
tak, mennyire ázhatnak most a parkban meghúzódó sorstársaik is. Más nem jutott az eszébe.

Közben, egyik pillanatról a másikra, mintha elvágták volna, elállt az eső. A hegyek felől még gomolygott a köd, a megázott aszfalt azonban már száradva gőzölgött, és az égen felsejlett egy halovány szivárvány. Megjelentével egy időben, mint egy látomás, feltűnt a kanyarban az autóbusz. A jól öltözött nő felszállt, a hajléktalan is elindult. Gyalog, ugyanabba az irányba. A buszon ülő arra gondolt, hazafelé be-
ugrik a kis pékségbe, vesz egy ropogós héjú, friss kenyeret. A másiknak gyaloglás közben az járt az eszé-
ben, mit esznek estére, mert a kenyérnek annyi, alighanem a ruhák szárogatása lesz az esti program. Vacsora helyett is.

A két nő ugyanabban, és mégis más-más világban élnek. Mikor válnak egyenlővé? Valószínűleg soha. Vagy talán egyszer, később, egy más világban... a másvilágon, ahol egyaránt elhal a sóhaj és a nevetés, és mindenkinek egyformán könnyű a föld.

NAGY ZOPÁN fotói

Berlin, 2013

DARÁZS ENIKŐ

Messze a mindentől, közel a mindenhez

Már távolodtam kapudtól,
kapudon ülő galamboktól,
a mereven bámuló
fehér
szürke
és fekete
madaraktól,
kik babonázva még kibámultak szememből
pár didergő könnycseppet.
A szűkülő feketéből még vissza-visszanéztem,
kutattalak a sötétben,
hátha
talán
még egyszer visszacsillansz a hideg őszben
- semmit sem láttam.

Egy kertbe érkeztem.
A csillagok kertjébe,
angyalok, pillangók és tündérek völgyébe,
- innen már ablakaidat sem látom.

És itt,
messze mindentől,
ajtód rozsdás reteszétől,
lakatra zártam a kapukat.

De a réseken
éjjelente
napkeltekor dideregve
láttam besurranni illatod.
A fényes homályt
lilára
kékre
és rózsaszínre festette, ahogy mozgott,
szépségesen gomolygott felém
tested kéjes lehelete.

Nem kérdeztem, miért
meddig
honnan és miképp,
csak széttártam
sírástól
fázástól
a kínzó vágy sikolyától reszkető combomat
és magamba eresztettem.

Aztán nyár lett,
forró nyár lett
s én vártam,
hogy illatod táncolva,
az ölelésbe ájulva
rózsaszínre mázolja a falakat.
S rózsaszín lett az ég
az ébredés
a nappal és az éj
s én kívántam,
őrülten kívántam:
sose érjen véget!

De mégis:
nyár volt
forró nyár volt
s engem hívott a fény.
Kitártam a kapukat,
kinyújtottam lábamat,

s a szél magával vitte szívemet,
bele a zöld legmélyébe,
ahol igazán élni tud lelkem.
S akkor ott,
mikor fújt a szellő,
és színektől pompázott a sűrű erdő,
én akkor engedtelek
a fűben feküdve
téged
örökre el.

*

Kezemben apró virág volt
- rózsaszín és édes
Kezemben apró virág volt
- puha volt és selymes
Kezemben a virág élt és létezett
- a falakat körülöttem csak én festettem be rózsaszínre.

HANDÓ PÉTER

mocskolódás

kosz	tümm	tümm	tümm
most	hümm	hümm	hümm
ül	ül	ül	le
a	bú	tor	ra

Tükörhelyzet haikuban

semmi	vész	semmi
vala mi	még	mi vala
rossz	nem múlt el	rossz

Nyári íz

Yam Bori

T
Lee

Kutyaszag

Rex, ó, na!

Türelempillangó

	az	
állat		várhat
	az	
állat	én	vagyok
	hogy	
	várlak	
	és	
	szenvedek	
nálad		mikor
	lehetek?	
nálad		hagyom
	el	
	ezt	
	a	
	vétkemet?	

Totemoszlop előtt

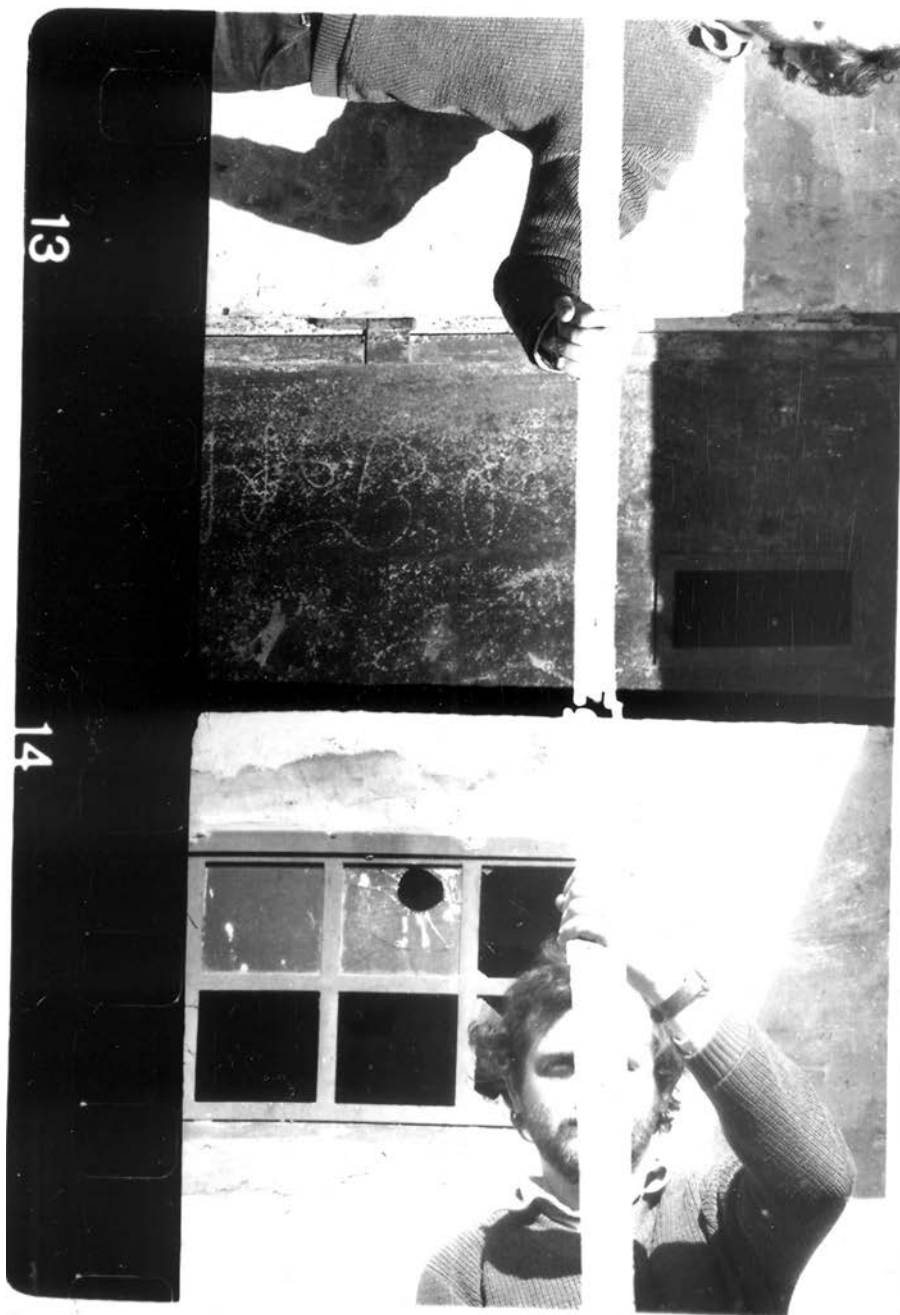
fal	fal	fal
áttört		krumpliból
haj	haj	haj
űz	a	semmiért
könny	nyű	könny
folyik		szerteszét
szőr	nyű	szőr
csikland	zöld	epét
hány	hány	hány
s z á m l á l a t l a n u l		
máj	máj	máj
görcse	szinte	null
még	is	még
ö s s z e a d h a t o m		
vért	is	vér
mossa		hajnalon

Önarckép (2012, ASCII editor, MS Word, 12 old.)
ASCII karakterekké alakított önarcképem, akadémiai követel-
mények szerinti formázva (Times New Roman betűk, 12-es betű-
méret, sorkizárt igazítás, 1,5-ös sorköz, 2,5 cm-es margók).

NMMMMJdMMthMMMMM##MMMMMMMMMMMMMMMMNMMNMMMMMMMMMMJ
MMMMMMMMMMMMMMMM#MMMMMMMMMMMMMM
HMMMMMMMMMNMMMMMMkNMMMMMMMMMNMMMMMMMMMMMMMMMMMM
MMMMMMMMMMMMbMMMMMMWMMMMMMMMMMMMM
MMNMMJMMMMMMMMMdMMMMMMMMMM#MMMMMMMMMMMMMMMMMM
MMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMM
MMMMM#MMMMMMMMNMMNMMMMMMMMMMNMMMMNMMMMMM#MM#MM
MMMMMMMMPMMMMMJM4MMMMMMMMMMMMMM
MMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMNMMMMMMMMMMMMMMNMMNd
MMMMMMMMMjdMMMMMMNdMMMMMMMMMMMMM
MMMMMMMMMNMMMMMMMMMMMMMMNMMMMMMMMMMNMMMMMMMMNMMN
MMMMMMMMM#MMMMMMMMJJMMMMMMMMMMMMM
MMMMhWMM
MMMMMMMMM.@MMMMNMLMMMMhMMMMMMMM
NMJMJM#MMMMMMMMMMMMMMMM#MMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMM
MMgMMMMMMMMMMNMMMMMMMMMMMMM.M
MMMMNgMNMMMMMMMMMMMMMMMNdWdM#MMHHHMMMMMMNMMMMMMNMM
MMMMMMMMMMMMMM@.M4MMMMMMMMMMMM
MMMM?M@MMMMMMMMMMMMMHWjgMHmWpXZWWH8V4TMMMMMMMMMM
MMMMMMMMMMMMMM,jJMMMMMMMMdM
MMMMMMNMMMMMMMMMMMMMMHNqgMMMMMMNkkWXv++jZdMMMMMMNMM
MMMHMMMMMMMMMMNMMWMMfMMMMMM
MMMMMMNMMMMMMMMMMMMMMHHHMMMMMMNMMMMMMNH01zdNqNMMMMMM
44MMWMMMMMMMMMMMM4.MNEJNMMM
MdMMMMMMMMMMMMMMHWHHmNMNMMNHH8IwMMMMMMMMMMNW
MpMM.NMMMMMM5MK1,Wf.MMMMM
JMMMMMMMMMMMMMMHHXWHHMMMMMMHMMBO='dMMNMMNMMMMMM
MgdMMNMMMMMM"#hMg,.Dh"HM
MMM#@HMMMMMMMMMMHHWpHgHMHpWHM5?!+.OMNMMMMNMMMMMM
@pMMFWMMMMMML#JMbMM.JMM
MMMM=?MM\$jMMMMMMWhkWUWHUXwVC?`
^^dMMHMMNMMRMMMJMMMN.MMMMM#MMM#MMJ#MM| M@M
MMMNe,'MJH9MMWMSWHZ1w117!'
.'.IN1?WMMMMM.MMMOMMMbMMMMMMgMMMMMM?..TQM

MMMMNM,?vF.HddWMwwFvUI` ..
`zdPz+?TMM4MWNMbTMMMMMMMMMMMMMMhJ...,`J
MMMMMMh`sJvXMNP`O.`..
`.+.dX@1z++dMbMJMMMMMNMMMMMMNMM#NbM.#MNM
MMMMMMMMJJ?RvzdM! 4
JdNmwkWMxOwzdMNmjTNMM9JMMMMMMMMMMWgMN1MM
MMMMMMNHWM0z+JMc. L
?3.?HMHNNzdHMMMMbddMM'.MMM#MMMMMMMMMMNdMMM
MMNMMMM#0vdAXZ:W@! ..
..sxmNdMNHRWmb,MhMaMMFJGMMM.MMMMMMMMMNjdNMM
MMMMF4MMN11+NWT 4
.JzV\$UZMMMMMNHHMF^7MMNMMMNmdMMMMMMMMMMMFdnQNJM
MMMbJMMMjydzNI. \$ `.
`C&QQkkWWHMHMHMM=M7NMMMMMMMMMM#MMdMMMMMMMMMM@M
MMMMMMMM#WOzMk; .
..1J1wVWMMMMHMNMMMHMMMMMMMMMMHMMNMMMMMMMMMMMbMMJ
MMMMMMMMMHHkz?N:
`+=XNHHHMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMM#bM
MMMMMMZWWXz+?N.
`.J?z1z?MMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMM
MM
MMHwwXHWwknwz+,%
.+ +=11`?WdMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMNMMMMMMMMMMMM
M
WWkkHHHHkNMRZI` i .
`JI++++zzz,?dNMNMMMMMMMMM#MMMMMMMMNMbMMNMNMNMNM
HHMHM@MHMMdKZ:
.nJzI+v1+=i?;tyIc+zdNMHNMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMMM
MMM
HH@M@@@M@MMNMNz.,JWko?IzIz1zOydzzdMMMMMMMMMMMMMMMM
MbMMMMMMMMMMMMMMMMMM
H@HHM@@MMMMMHHNQkwOzwwxOzzOwwwOZZXzUNg@H#MMMMMMMMM"
WMMNMMMMMMMMNFMNNm?!N

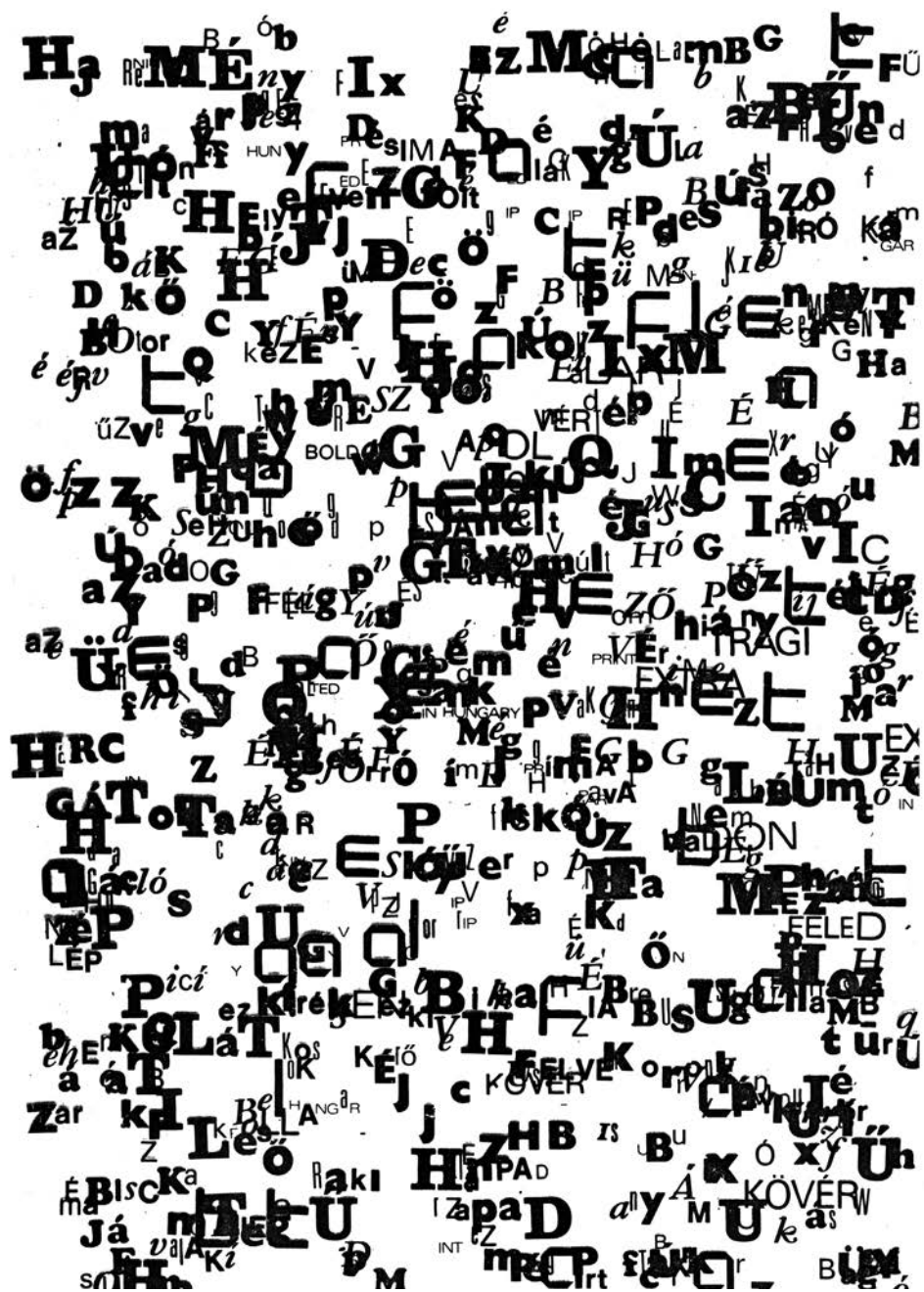
f. TÓTH ÁRPÁD munkái
1950-2014

Mindennapi gyalogutam demarkációs elemei, 1978

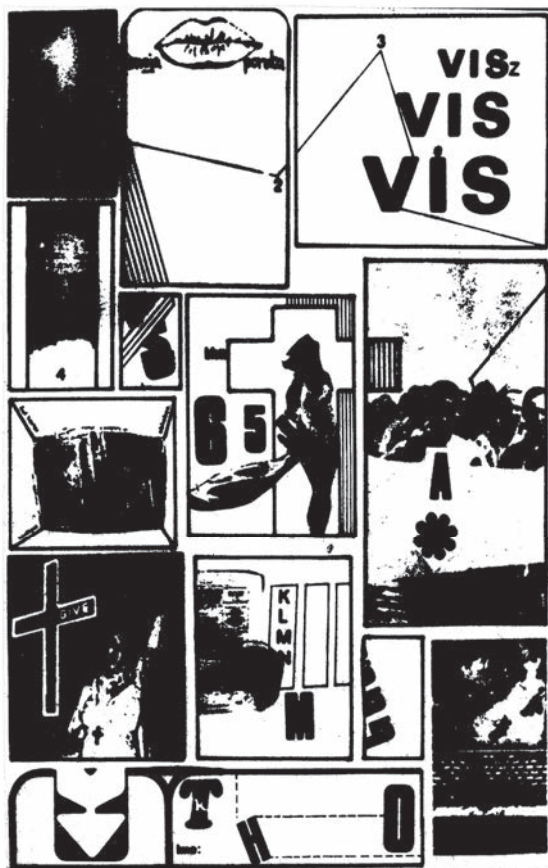

Ez már dófi, drágám!, 1983

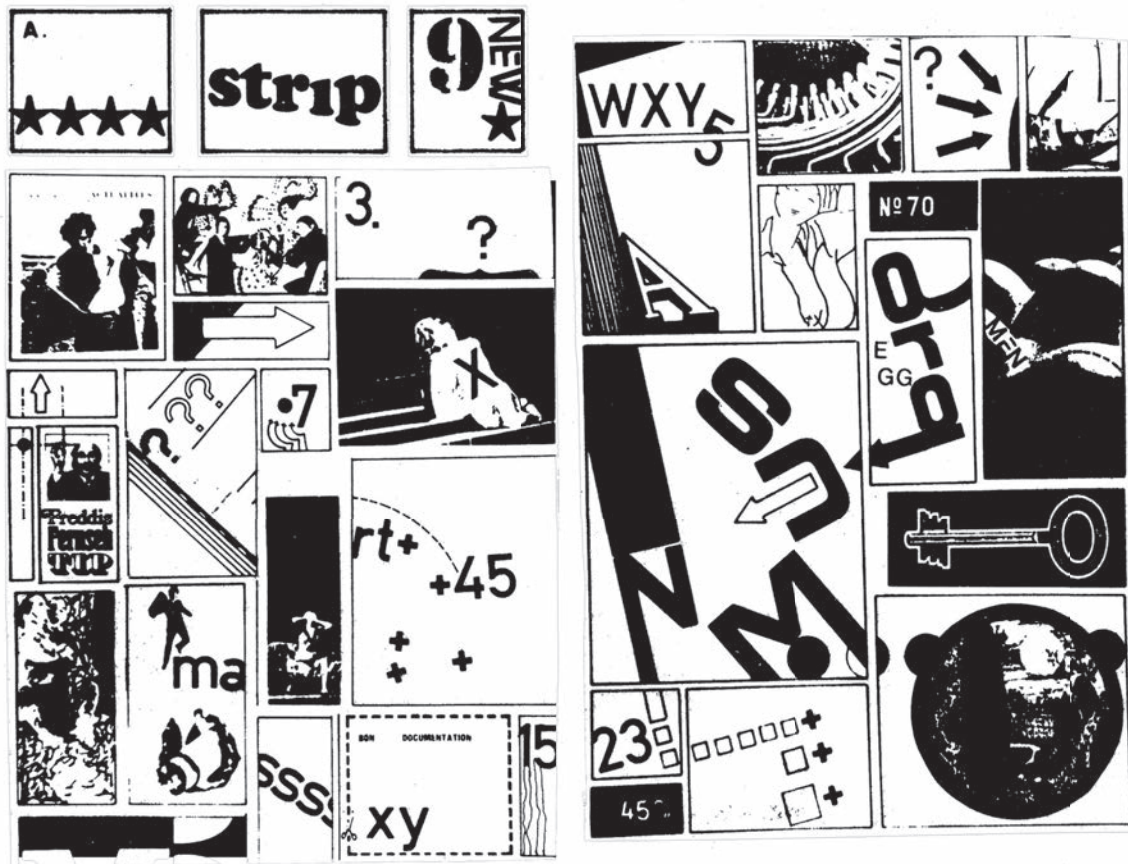

A remény I., 1978

BÉNY JEGY
 EZ GO LambG F
 D é dI KÉ F
 HUS elven fölt ED fáZO K Ká
 b H J C E P Ké g KÍé
 Y F z B P F B MÚT
 é j O T C m SZ JÓs Év É Q
 f p K H p Jóg Q Im r U I
 ZuhG BAnélt Jus Iao
 P lágY J H E ZÖ PÓZ jÉj
 ÜR ö S d Q TED X IN HUNGARY K H E z t Ma E
 z Me É g f Orró J PrimA GAR H
 H I GáslóS c p e E SkÜ c z b Ét t
 V p or f Ia K r P ec sé t
 ez Kírék ez B i k a F IA N IS g C I a M B
 b á n B k I o LL Úss K or o l g Y K Ar ó r X I
 É s aki H á I Z a n y Á r M Ü á s W
 á F va AKí p M EZ mé f c Y B Ü bí

Vizuális költészeti képregény, 80-as évek

Vizuális költészeti képregény, 80-as évek

A Magyar Műhely alapításáról

*Parancs Jánossal beszélget Nagy Pál**

Fotó: Papp Tibor

Liège, 1959

NAGY PÁL: Az első kérdésem az, hogyan emlékszel vissza a Magyar Műhely alapításának körülményeire, emlékezeted szerint mikor kezdtünk el a lapról beszélgetni.

PARANCS JÁNOS: Emlékezetem szerint a Magyar Írók Szövetsége párizsi kongresszusa után kezdtünk a leendő folyóiratról beszélgetni. (A kongresszust 1958. október 23-26. között tartották az Odéon környékén. A francia főváros 5. és 6. kerületében – a Quartier Latinben – számos kisebb-nagyobb terem bérelhető összejövetelek, kongresszusok rendezésére, például a Salle de Mutualité vagy a Maison de la Recherche stb.) Ott talákoztunk a kint élő magyar írók legtöbbszörével, például Bikich Gáborral, Sulyok Vincével és másokkal.

N. P.: Mivel a Műhely első száma 1962 májusában jelent meg, ez legalább három-három és fél évvel korábban lehetett...

P. J.: Amire én emlékszem, az a magyar építészek és képzőművészek folyamatos eszmecseréje a Celtic nevű kávéházban, tehát a Quartier Latinben. A Celtic sarok-kávéház volt, a rue de Buci, a Rue de Seine környékén. Sakk-kör is működött benne.

N. P.: Sakkozatok?

P. J.: Igen, gyakran sakkoztunk, nem is rosszul. A sakkszövetségből oda is küldtek egy embert, aki megkérdezte, hogy nem volna-e kedvünk versenyszerűen sakkozni. De csak egy vállalkozót talált. Szóval sok magyar egyetemista járt ide, egyetemi előadások után, vagy azok helyett, például Raksányi Csaba építész, Kilar Pista szobrász, Harczy Jóska költő, Szabó Laci színész, filmrendező, Pátkai Ervin szobrász, Babócsay Lajos képzőművész, Ditrói Ákos építész és így tovább.

N. P.: És a Palette?

P. J.: A Rue de Seine-i – ma is létező – La Palette-be is jártunk, de legtöbbször kitarítottak a Celtic mellett, egészen addig, míg be nem zárt, valamikor a hetvenes évek végén vagy a nyolcvanas évek elején. Nos,

* A beszélgetés színhelye: Parancs János (1937-1999) és felesége, Péterfy Katalin Budapest V. kerületi Volkmann utcai lakása, 1998 decemberében. Magnószalagra rögzítette Nagy Pál.

a Celtiben kezdtünk álmódzni egy közös műteremről vagy kiállító helyiségről, ahol különböző eseményeket, akciókat is lehetne rendezni. Ditrói Ákos és Kabók Mátyás festőművész fönn is tartott egy közös műteremlakást, közel az akkori Magyar Katolikus Misszióhoz. Matyi ott tartotta például esküvőjét.

N. P.: Emlékszem a Katolikus Misszió faszerkezetű verandájára...

P. J.: Ekkor már ti is bekapcsolódtatok a hosszú évekig tartó tervezetésbe. Ennek a sokféle vágyakozásnak, a közös nyilvánosságra lépés igyekezetének eredménye lett a Magyar Műhely. Ha jól emlékszem, 1961-ben volt már egy sikertelen kísérletünk: kéziratokat gyűjtöttünk, megszerkesztettük az első számot, mégsem sikerült azt megjelentetnünk. De végül 1962. április végén megjelent a Magyar Műhely első száma. Ma már nehéz megmondani, kik fizették az első számok nyomdaköltségét. Annyi biztos, hogy a megjelenés előtt több képzőművésztől és építésztől kaptunk nagyobb summát.

N. P.: Hála a te kitartó munkádnak...

P. J.: Fedőlapot is terveztünk, megvan az archívumomban két vagy három terv. Például Hollán Sanyi festőművész is tervezett egyet. Meg Éliás Erika képzőművész. A második számtól kezdve ezt választottuk. Az összetarhált pénzhez a magunk fizetéséből, ösztöndíjából is hozzátettünk, mi, leendő szerkesztők. Sokan voltunk, sok helyen üléseztünk: a Boulevard St. Michelen, a Boulevard Port-Royalon stb. Összejöveteleinken ott volt például Sipos Gyula kritikus, irodalomtörténész, Nyéki Lajos, az Alliance Française nyelviskola tanára...

N.P.: Ditrói Ákos...

P. J.: És mások. Persze később sokan lemorzsolódtak.

N. P.: Mi ketten gyakran találkoztunk, hiszen együtt jártunk akkor Madame Lanson nyelviskolájába, amely a Sorbonne épületében, annak Rue des Écoles-i oldalán működött és működik ma is.

P. J.: Igen, igen.

N. P.: Találtam egy fényképet: együtt üldögélünk a Rue des Écoles egyik kávéházában, közel az egyetemhez. Nyilván akkor is szóttuk az összeesküvést...

P. J.: Egészen biztosan.

N. P.: A mából visszanezve nem egészen értem, miért akartunk mi új folyóiratot létrehozni. Te is meg én is meg a többiek is, akik később a lap szerkesztői lettek, közöltünk már a Nyugat-Európában megjelenő magyar lapokban, folyóiratokban. Helyet találtunk tehát magunknak, s mi mégis saját folyóiratot akartunk.

P. J.: Egészséges ösztönnel éreztük, hogy a mi korosztályunknak is szüksége van önálló fórumra. Ami nemcsak esztétikai kérdés volt: érzékeltük, hogy mennyire különbözünk például a reformkommunistáktól vagy a konzervatív szemléletű Katolikus Szemléletől. (Az Actio Catholica kiadásában, 1949 júniusától Rómában megjelenő teológiai és művelődési folyóirat; hosszú évtizedeken keresztül Békés Gellért bencés szerzetes szerkesztette.) S tulajdonképpen az összes létező folyóirattól. Azt is tudtuk, hogy nemzedékünkben mások is kiadnak vagy készülnek kiadni folyóiratot. Például Márton László Mészáros Istvánnal, Londonban. Egy számuk jelent meg; ezután Márton Laci átköltözött Párizsba, s csatlakozott a Magyar Műhely kollektívájához. Papp Tibor, aki a belgiumi Liège-ben élt, benne volt egy kis francia nyelvű folyóirat szerkesztőségében; saját bevallása szerint mindig Párizsba vágyott. Többször át is jött Párizsba, s egy alkalommal abban a házban csövezett, Babócsay Lajos képzőművész szobájában, ahol én is laktam.

N. P.: A Rue Marie-Davyben...

P. J.: Nem, nem; várj még a Marie-Davyvel. Ez a Cité Universitaire-ben volt, annak legvégén, az olasz ház mögött, már nem emlékszem, milyen „házban”. (A Párizs 14. kerületi Cité Universitaire-ben sok államnak és alapítványnak volt és van ma is kollégiuma.) Valami mezőgazdasági pavilon volt – Maison des Industries Agricoles et Alimentaires. Babócsay lakott ott, a kis Kovács Attila meg én. Szóval Tibor ott dekkolt Párizsban, s bár akkor nekem Tibor túlságosan is szabadelvű volt (én eléggé vallásos voltam), jól összejöttünk. Az egész vakációt végigittuk. Bevittem a Celticbe is. Azután Tibor visszament Liège-be, miután meghívott magához. Amikor a Magyar Műhely elkezdett szerveződni, arra gondoltam, hogy őt is meg kellene hívni. Egyrészt azért, mert ő is verseket írt, másrészt azért, mert belga barátaival (többek között Philippe Dôme-mal, aki később szintén Párizsba költözött és a Műhely köréhez csatlakozott) francia nyelvű folyóiratot szerkesztett, Dialogue címmel. Voltam Liège-ben egy szerkesztőségi ülésükön; emlékezetem szerint egyetlen előfizetőt sem sikerült szerezniük. Tibort 1961 végén csaltam át Párizsba, mikor már a tizennegyedik kerületi Marie-Davy utcában laktam, egy hatodik vagy hetedik emeleti padlásszobában, ahová gyalog kellett felmászni. Akkor már a Műhely nagyban szerveződött. Tibor ezekben a kezdeti akciókban nem vett részt, legfeljebb tudott róluk.

N. P.: Igen, én is úgy emlékszem, hogy nagy lelkesedéssel és dinamizmussal jött át Párizsba, valamivel az első szám megjelenése előtt, de már egy évek óta formálódó tervbe kapcsolódott be.

P. J.: Igen, és kezdetben nálam lakott, a földön aludt, egy matracon. Egyébként Pátkai Ervin bérelt még ott szobát, a Rue Marie-Davyben.

N. P.: Ervint régen ismerted?

P. J.: Ervint 1956 végén Strasbourgban ismertem meg. Onnan szöktünk fel Párizsba. Amikor Nyugatra kerültünk, először Linz mellé vittek, majd a franciaországi Metzbe. Onnan áttelepítettek bennünket Strasbourgba, a Szabad Európa fabarakkokból álló egyetemi kollégiumába, ha jól emlékszem éppen karácsony napján. Voltunk vagy negyvenen, többek között Sipos Gyula, Harczy Jóska, Szabó Csaba építész, és sok képzőművész. Egy szép napon néhányan vonatra ültünk és felszöktünk Párizsba. Ennek az időszaknak egyik ismert figurája az építész Sajó Feri, aki nemcsak építészként dolgozott, de remekül zongorázott is (improvizált), különböző kávéházakban. Rengeteg pénze volt. Bejárt a Celticbe; sokat ivott ott is, otthon is. Mint az alkoholisták általában, ő sem szeretett egyedül inni; éjjel beállított hozzánk a padlásszobába, egy csomó piával és kajával, dörömbölt az ajtón, s mi beengedtük. Ilyen eszelősen éltünk. De – még egyszer mondom – a Műhely indulását ezek az építészek és képzőművészek tették lehetővé.

N. P.: Később azonban mi is tettünk be a Műhelybe pénzt.

P. J.: Hát persze. Fenn kellett tartani a lapot.

N. P.: Pedig szerény ösztöndíjas egyetemisták voltunk.

P. J.: Már aki. Sokan akkor már dolgoztunk.

N. P.: Te már dolgoztál?

P. J.: Műszaki rajzoló voltam. Gépészművészként melóztam egy Vendôme tér környéki irodában. De dolgoztam más szakmában és más környéken is, például egy utazási irodában, ahonnan azért léptünk ki, mert nem akartak bennünket (Tibort és engem) elengedni egyik első párizsi irodalmi estünkre. Két

kifutó egyszerre nem hagyhatja ott az utazási irodát, akkor ki viszi ki a megrendelt jegyeket. Tibor egy időben dolgozott André Kosztolányinak is, ennek a börzegurunak az irodáját rakta rendbe.

N. P.: Térjünk vissza egy pillanatra Madame Lanson nyelviskolájába, ahová mindketten jártunk. Hogyan kerültél oda?

P. J.: Körülbelül fél évig, egy évig jártunk oda együtt. Te ide iratkoztál be, én viszont matematikát tanultam. Közben azonban elkezdtem írni, s noha akkor elég jó eredményeket értem el, rájöttem, hogy engem nem érdekel a matematika, tehát abbahagytam. Fél éven keresztül nem is kaptam ösztöndíjat, de újra ösztöndíjas lettem, s arra biztattak, hogy tanuljak meg jól franciául. Így kerültem Madame Lanson nyelviskolájába. Diploma szempontjából nem sok értelme volt: az ő diplomájukkal csak Franciaországon kívül lehetett elhelyezkedni. Persze én nem is akartam tanítani. A vizsgáknak körülbelül a felét letettem, a többin megbuktam. És ettől kezdve dolgoztam.

N. P.: Erre emlékszem.

P. J.: Rajzolóként, különböző irodákban. Éliás Erika és Pátkai Ervin segítségével találtam állást. Éppen egy Etoile környéki kis építésziroda alkalmazott, ahol hozzám hasonló, félig képzett rajzolókkal – egyetemistákkal – dolgoztam, amikor átmentem Papp Tiborhoz Liège-be, s pechemre sztrájk tört ki Belgiumban, sztrájkoltak a vasutasok is, az egész több hétig tartott. Tibornál húztam meg magam, de közben elvesztettem párizsi állásomat. Amikor végre visszajöttem Párizsba, nagyon nehezen találtam munkát. Szabó Csaba segítségével Fontainebleau-ban helyezkedtem el, Párizstól nagyon messze.

N. P.: Hát bizony Fontainebleau körülbelül hetven kilométerre van Párizstól.

P. J.: Ha jól emlékszem, fél évig bírtam; reggel fél ötkor keltem és este 11-kor értem haza. Irtózatos volt.

N. P.: Pedig akkor már elhatározta, hogy író lesz, s valahol dolgoznod kell a megélhetésért.

P. J.: Ez már régen el volt döntve.

N. P.: Nekem is összejött. A Szabad Európa ösztöndíjosztályára vett föl, félnapos állásba öreg barátom, Albrecht Dezső. Az Opera környékén volt az irodánk. Egész életemben félnapos állásban dolgoztam.

P. J.: Én nem. Főként, ha gépészmérnökséget alkalmaztak. Az építészirodákban kötetlen munkaidőben dolgoztunk. Ha nem volt kedvem melózni, hazamentem, kivéve azokat az időszakokat, amikor munkaleadás volt, mert akkor éjjel-nappal dolgoznunk kellett. Később a Luxembourg-kert környékén melóztam, főállású rajzolóként, a Rue de Tournonban, Lehoczky Gergelyék törzskávéháza mellett. (Lehoczky Gergely az úgynevezett 48-as nemzedék – vagyis az 1948 körül Párizsba érkező nemzedék – jelentős prózáírója volt.)

N. P.: Létezett ebben az időben Párizsban egy fontos találkozási pont, ahová ti rendszeresen jártatok, s én is elmentem ide időnként: a Katolikus Misszió.

P. J.: Persze, persze. Ezt csak azért nem említettem eddig, mert a misszióknak vajmi kevés köze volt a Műhely létrejöttéhez. Ott gyakran találkoztunk. Én rendszeresen jártam oda, főleg az elején, majd egyre ritkábban. Tibor, amikor átjött Párizsba, ugyancsak sűrűn látogatta a missziót, előadást is tartott, de később ő is elmaradt.

N. P.: Amikor valami évforduló alkalmából Bujdosó Alpár (a Magyar Műhely egyik szerkesztője) azt mondta Tibornak, hogy te akkoriban, a kezdeti időkben katolikus költő voltál, katolikus költőnek számítottnál, Tibor hevesen tiltakozott, mondván, hogy ő soha nem volt katolikus költő.

P. J.: Ennek ma már nincs nagy jelentősége, s nehéz utánanézni. Én is kidobtam időközben egy csomó fiatalkori dokumentumot. Az én emlékezetemben az él, hogy Tibornak volt egy katolikus periódusa, de nem akarom őt ezzel ma megbélyegezni.

N. P.: Nem szégyen ez...

P. J.: Arra viszont biztosan emlékszem, hogy Tibor előadást is tartott a Katolikus Misszióban.

N. P.: A Magyar Katolikus Missziót két nagyszerű ember vezette, Rezek atya (Rezek Sándor, Teilhard de Chardin-fordító, lapkiadó, az Ahogy Lehet című párizsi irodalmi folyóirat létrehozója és szerkesztője, aki számos Nyugaton élő fiatal magyar íróat indított útjára, többek között a híres francia költővé avan-

zsáló Gáspár Lorándot, vagyis Lorand Gaspart, és Gánóczy Sándort, a későbbi neves würtzburgi teológiai professzort).

P. J.: Nagyon rendes emberek voltak.

N. P.: Pedig nem kedveltük különösképpen a papokat.

P. J.: Nem, de Rezek atyát kedveltem. Érzékeny ember volt, de rossz költő, az istenadta. Ma már ezt is megbocsátom neki, hiszen tizennyolc éven keresztül dilettánsok verseit kellett olvasnom (előbb a Magvető Könyvkiadó lektoraként, majd az Új Ember című katolikus napilap versrovatának szerkesztőjeként).

N. P.: Gánóczy atyával kapcsolatban van egy közös emlékünkhöz. Az olasz Dolomitokba utaztunk Gánóczy Sándor rozoga „deux chevaux”-jában az UFHS (a nyugat-európai magyar diákszövetség) tanulmányi napjaira, 1959 októberében. Találtam egy fényképet, ahol Gánóczy Sanyival állunk valamelyik hágón, Bolzano környékén. (Őrzöm Surányi Sándor, korán elhunyt bécsi szobrászművész barátunk erre az alkalomra készült emléklakettjét is, amelynek egyik oldalán két stilizált betyár éppen kezét fog, a másik oldalán pedig a *Hazádnak rendületlenül légy híve oh magyar* felirat fogja körül a Kossuth-címert. A plakett jól kifejezi akkori felfogásunkat. A tanulmányi napok legfontosabb előadását Haynal István Svájcban élő pszichiáter tartotta, aki a teljes asszimiláció, illetve a teljes kívülállás helyett egyfajta szintézis megvalósítására biztatta a különböző országokból érkező magyar egyetemistákat.)

P.J.: Erről nekem az jut eszembe, hogy nem vettem részt a külföldi magyar diákszövetség munkájában.

N. P.: Valami bajod volt velük?

P. J.: Nem, de a politikától ösztönösen elzárkóztam, fiatal korom óta.

N. P.: Egyébként sem éltél hosszú ideig Nyugaton... Mikor jöttél haza?

P. J.: 1964 szeptemberében.

N. P.: Tehát tulajdonképpen két évig vettél részt a Magyar Műhely szerkesztésében. Úgy gondolom azonban, hogy ez a két év neked is fontos volt.

P. J.: Természetesen. Jelentős időszak volt ez életemben. Úgy éreztem, valami értelmeset csinállok. Ami talán nem annyira fontos, mint ahogy akkor gondoltam, de mégis. Akkor kell valamit elkezdni és csinálni, amikor az fontos; folytatni persze később is lehet. Ami persze ma dühít, az az, hogy szerintem ti megfeledeztek arról, hogy közös kezdeményezésünk *akkor* milyen fontos volt.

N. P.: Mire alapozod ezt a kijelentésedet?

P. J.: Főként arra, hogy a Magyar Műhely alapítását avantgárd lapalapításnak próbáljátok beállítani. A Műhely nem avantgárd lapnak indult.

N. P.: Azt, hogy avantgárd lapot alapítottunk, mi, a lap jelenlegi szerkesztői soha nem is állítottuk.

P. J.: A Magyar Műhely nem avantgárd lapnak indult. Címét Németh Lászlótól kölcsönözte, Illyés Gyula írásait közölte, az itthoni újhirdesések vagy a náluk picit idősebb, polgári irányultságú szerzők írásait közölte – közte persze az avantgárd irányultságú szerzők írásait is. Az avantgárd nem volt kiiktatva, de mellette ott volt Mándy, ott volt Kormos, akik nem voltak avantgárd szemléletű írók.

N. P.: Szerinted ez a Németh László-s cím, a Magyar Műhely, miért került a lap élére? Tudatos választásnak tekinted? Hogy jött ez ide?

P. J.: Ez úgy jött ide, Palikám, hogy mindketten, te is, Tibor is erről az oldalról jöttetek!

N. P.: Te is innen jöttél! Honnan jöttél volna?

P. J.: Én a puszták népéből jöttem! Apám nagyon fiatalon, árvaságra jutott, nagybátyjai nevelték. Gyári munkás lett. Egy időben a helyi kastélyban dolgozott, afféle inasként.

N. P.: Mindez mennyire befolyásolta költészetedet?

P. J.: Semennyire!

N. P.: Akkoriban kiket tiszteltél, szerettél a magyar irodalomból?

P. J.: Senkit. Senkit nem ismertem. Gépipari technikumba jártam, ahol alig tanultunk irodalmat. Maximum Jókaiig jutottunk el; egy-két József Attila- meg Radnóti-verset olvastam.

N. P.: Ezek szerint óriási ugrás volt életedben a kortárs irodalom megismerése.

P. J.: Az volt. De a népiesek utóhatása, a farkincának a farkincája, amely titeket elkapott, engem nem kapott el.

N. P.: De annak idején te is egyetértettél ezzel a Magyar Műhely címmel.

P. J.: Nem tiltakoztam ellene, mert eredetinek tartottam, de annyi biztos, hogy a javaslat nem tőlem származott, eszembe sem jutott volna.

N. P.: Azt nem vitatod, hogy a Magyar Műhely a fiatalok folyóirata volt...

P. J.: Nem vitatom.

N. P.: Az avantgárd irányultság később jött.

P. J.: Valamikor a hetvenes évek közepén.

N. P.: Te akkor már itthon vagy...

P. J.: Tizenegy vagy tizenkét éve.

N. P.: Nem bántad meg, hogy hazajöttél?

P. J.: Nem.

N. P.: Most játsszunk el azzal a gondolattal, hogy mi történik, ha te is kint maradsz. Tudom, hogy elég rossz lelki állapotban élted át utolsó párizsi éveidet: ennek csak szubjektív okai voltak?

P. J.: A bolygók állása miatt volt... Komolyra fordítva a szót: voltak bennem alapvető feszültségek, sok konfliktusom volt, zavaros állásügyeim. Ugyanakkor azt is el kell mondanom, hogy idehaza sok minden másként alakult, mint amire számítottam.

N. P.: Utolsó párizsi éveidben eléggé depressziós voltál...

P. J.: Igen, így volt.

N. P.: És érlelődött benned, hogy hazajössz.

P. J.: Persze hogy érlelődött. Bizonyára tudtad, csak elfelejtetted, hogy már 1960-ban vagy 1961-ben megpróbáltam hazajönni.

N. P.: Nem kaptad meg az engedélyt?

P. J.: De megkaptam, csak azért nem jöttem haza, mert nem jutottam el a végső elhatározásig. S 1962-ben megjelent a Magyar Műhely...

N. P.: Tehát a Magyar Műhely számodra is értelmes vállalkozás volt.

P. J.: Persze, persze. Az elején az volt; úgy értem, számomra is az volt.

N. P.: De mindeddig nem válaszoltál arra a kérdésre, hogy mi lett volna, ha kint maradsz. Mindenekelőtt irodalmilag.

P. J.: Ha négy kerekem lenne és azt mondanám, hogy tütü, akkor autóbusz lennék...

N. P.: Látom, hogy még a feltevést is elutasítod.

P. J.: Az egész feltevés nonszensz számomra. Tulajdonképpen abban a pillanatban eldöntöttem, hogy hazajövök, amikor elkezdtem írni. Tehát már 1957 karácsonyán vagy 1958 januárjában eldöntöttem, hogy hazajövök.

N. P.: Azért kellett hazajönnöd, mert itt van a magyar olvasó, itt van a magyar irodalmi élet...

P. J.: Igen.

N. P.: De nagy árat fizettél ezért a fikcióért. Gondolhattad, hogy nehéz életed lesz idehaza...

P. J.: ...de végül a Paradicsomban fogok kikötni.

N. P.: Még egy dolog érdekelne. Mikor jelent meg életedben Kormos Pista? Még Párizsban?

P. J.: Már Párizsban találkoztam vele. Valahol a Quartier Latinben Véronique Charaire-rel (Kovács Veronika műfordítóval és amatőr színésznővel, egy kevésbé ismert francia író magyar származású feleségével) előadták Illyés valamelyik förmedvényét. Ott mintha láttam volna Kormost. De tulajdonképpen csak 1963 környékén melegedtünk össze. A Hantai Simonnal való ismeretségem is furcsa történet.

N. P.: Ezt foglald már össze, mert nem világos előttem, hogy honnan van ez az ismeretség. Úgy emlékszem, egy faluból valók vagytok, igazán jó kapcsolat mégsem volt köztetek.

P. J.: Hogyan is lett volna; ő 1923-as, én meg 1937-es vagyok.

N. P.: Jó, de úgy emlékszem, egyszer kimentél hozzá Párizs környéki műtermébe...

P. J.: Együtt énekeltem a húgával a biai katolikus énekkarban, és teljesen véletlenül együtt is szöktünk meg. Már elhatároztuk évfolyamtársaimmal, hogy disszidálunk, amikor is hazamentem, s az állomás Hantai Simon húgával találkoztam. Ő mondta, hogy másnap megy vissza Pestre, majd tovább, Nyugatra, menjek vele én is. Azt válaszoltam, hogy majd meglátom. Melyik vonattal mész? - kérdeztem még tőle. Nem sokkal ezután Harczy Jóskaival is összeházasodtam, elmondtam neki, miben törjük a fejünket. Volt időnk, jó két kilométeres út vezet az állomásról a faluig. Így hát együtt mentünk ki Nyugatra. Marit már Metzről felvitte a bátyja Párizsba. Mi pedig Strasbourgba kerültünk. Onnan utaztunk föl, jegy nélkül, Párizsba, Harczy Jóska, Sipos meg én. Elmentem ugyan egyszer Sipos Gyulával Hantai 17. kerületben lévő műtermébe, de ő elzárkózott mindentől és mindenkitől. Minden magyar üggyől.

N. P.: S te ösztöndíjas egyetemista lettél. Milyen ösztöndíjad volt? Amerikai?

P. J.: Nem, nem, francia állami ösztöndíjas lettem.

(Eddig tartott a magnószalag, eddig tartott a visszaemlékezés is.)

SZ. MOLNÁR SZILVIA

A Magyar Műhely a Kádár-rendszerben*

A Kádár-rendszer alatt az Országos Széchényi Könyvtár Zárt Kiadványok Tárában őrizték az emigrációból érkező könyveket és folyóiratokat, ahhoz nem férhettek hozzá az olvasók, a nyolcvanas években is csak kutatói engedéllyel. A Zárt Kiadványok Tárát 1946 áprilisában hozták létre, és 1989 szeptemberében a minisztertanács rendeletével szűnt meg, illetve alakult át szabadon kutatható Kortörténeti Gyűjteménnyé.¹ A zárt gyűjtemény megalakulásával vált lehetővé egyáltalán az emigráció irodalmának gyűjtése – ahogyan a számszavak gyűjtése is, noha ezeket nem vették állományba –, mivel így ellenőrizhető volt a könyvek és folyóiratok útja, és amint átlépték az országhatárt, azonnal zárt állományba vették őket. Külföldi lapokra előfizetni csak a belügyminisztériumnak, a külügyminisztériumnak, a Széchényi Könyvtárnak, a Párttörténeti Intézetnek és a Magyarok Világszövetségének volt engedélye.²

Az emigrációban sokan foglalkoztak a forradalom politikai, társadalmi vonatkozásaival, dokumentumkötetek, visszaemlékezések, interjúkötetek jelentek meg, amelyek mind a forradalomról beszéltek. Az 1956-os októberi forradalommal foglalkozó sajtótermék biztosan számíthatott arra, hogy a nyolcvanas években Magyarországon zárt állományba kerül. [...] Az irodalomtörténészek az irodalmi lapokat és a versesköteteket, az emigránsok életét, tevékenységét elemző munkákat keresték. Itt találták meg többek között Faludy György vagy Gömöri György verseit. Itt ismerhették meg Borbándi Gyula írásait, így *A magyar emigráció életrajza* című könyvét. Igen gazdag volt a folyóirattermés. Néhány hét késéssel jelentek meg a periodikumok a könyvtár polcain, de frissebbek voltak, mint a könyvek. A kutatók

* A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/1-11-1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program - Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

1 SOMOGYI Mária, *Tiltott könyvek, könyvtári zártság. Adalékok az Országos Széchényi Könyvtár Zárt Kiadványok Tárának történetéhez = A könyvtárak és a hatalom. Tanulmányok és dokumentumok*, szerk. Monok István, Országos Széchényi Könyvtár - Gondolat, Budapest, 2003, 89-162.

2 *Uo.*, 148-149.

számára (és a könyvtárosnak is) esemény volt a müncheni Új Látóhatár, a párizsi Irodalmi Újság, a Katolikus Szemle vagy a Bécsi Napló, a kanadai kiadású Szivárvány megérkezése.³

Ha magánszemély akarta előfizetés nélkül birtokolni, emigráns folyóirat Magyarországra csak illegális úton juthatott be, erről számos történet kering: többnyire vonaton és autóban csempészték őket kolbászok és szalonnák közt, postán feladva ugyanis kockázatos volt, rendszeresen felbontották a megfigyelt személyek leveleit (ezt hívták K-ellenőrzésnek), ha folyóiratot sejtettek benne, de ha valaki ügyesen álcázta, átcsúszhatott egy-egy kiadvány. Az 1979-es hadersdorfi Magyar Műhely-találkozóról hazafelé tartó Bélád Miklóstól és Pomogáts Bélától például minden kiadványt elszedtek a vonaton. „Míntha a balkéz vette volna el a jobbkéztől” – jegyezte meg szokásos szarkazmusával Karátson Endre egy Bujdosónak címzett képeslapon, 1979. augusztus 9-én.⁴

A Magyar Műhely 1969. július 1-jétől előfizethető volt Magyarországon is,⁵ a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat terjesztette, de az állambiztonsági szolgálat jelentései alapján ez a terjesztés szándékoltan akadályozott volt.⁶ Az előfizetések körül már a hatvanas években, a lap indulása után pár évvel mutatkoztak problémák: az „1964 decemberében megjelent 10. szám több példányát visszaküldték Magyarországról, s nem értik a magyar hatóságok magatartását, pedig ők nem akarnak irántuk ellenséges folyóiratot szerkeszteni” – idézi Szőnyi Tamás az egyik ügynök jelentését a műhelyesekről. A külföldről beérkező emigráns lapokat egyenként, azaz számonként bírálták el a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatalában, az ellenséges sajtótermékeket egyszerűen nem engedték a címzetthez jutni, hanem visszaküldték, de párat – a látszat kedvéért – mindig hagytak kézbesíteni ezekből is.⁷

A Magyar Műhely megfigyeléséről számos legenda kering (ahogy a megfigyelésekről általában a mai társadalmi közbeszédben), melyekkel kapcsolatban ha mindent nem is lehet, de pár dolgot mindenképpen tisztázni kell. A hírszerzés az emigrációval is foglalkozott, mivel az országban totális elhárítás zajlott, ami azt jelentette, hogy mindenkit megfigyeltek, aki nem volt már valamilyen formában része az információs hálóknak (ügynökként, hivatalos kapcsolatként, alkalmi kapcsolatként stb.). A Magyar Műhely szerkesztőiről is készültek jelentések⁸ (saját anyagukat az óta kikérték és átnézték, Nagy Pál ír is róla könyvében⁹).

Akik 1956-ban elhagyták az országot, nem katonák, nem természettudósok és műszaki értelmiségiek voltak, hanem humán értelmiségiek. Az '56-os értelmiségi emigrációnak nem volt olyan súlyú nemzetbiztonsági kockázata a Magyar Népköztársaság szempontjából, mint mondjuk az 1919-es vagy az 1947-es

3 *Uo.*, 108–109.

4 Bujdosó Alpár tulajdonában.

5 NAGY Pál, *Journal in-time. Él(é)tem 1*, Kortárs, Budapest, 2001, 155.

6 SZŐNYEI Tamás, *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990*, I., Noran, Budapest, 2012, 1027.

7 *Uo.*, 993.

8 Szőnyi Tamás könyvében idézett ügynökjelentések a párizsi szerkesztőség tagjaival (Nagy Pál, Bujdosó Alpár, Papp Tibor, Márton László, Parancs János, Szakál Imre) és munkatársaival (Karátson Endre, Siklós István, Czigány Lóránt, Dedinszky Erika) foglalkoznak.

9 NAGY Pál, *Journal in-time. Él(é)tem 3*, Kortárs, Budapest, 2004, 169–174.

politikai emigrációnak. Az '56-os emigráció értelmiségi köreinek megfigyelése könnyebb feladatnak is bizonyult, mint a korábbi politikai emigrációké, abból a szempontból legalábbis, hogy „nem nagyon kellett középük kémek, mert annyira ki voltak éhezve a fontosságra, hogy saját maguk cirkuláltattak információkat és dezinformációkat (médiium: követségek, sajtó, magánbeszélgetés)”,¹⁰ ráadásul olvasható, hallható médiával dolgoztak, ahonnan rengeteg információt meg lehetett tudni. Karátson Endre és Sipos Gyula például annak ellenére, hogy a Magyar Műhely-találkozókkal kapcsolatban kifejezetten paranoid jeleket mutattak,¹¹ a jelentések szerint a hatvanas években a legkönnyebb információforrásnak bizonyultak¹² (valószínűleg nem tudták, kivel állnak szemben, és talán éppen ezért lettek a hetvenes évekre sokkal óvatosabbak). Jóllehet az emigránsok utánuk küldött elhárítók és kémek feladata a bomlasztás volt, a sikerek nem csupán az állambiztonság embereinek köszönhetőek, maga az emigráció is sokat tett saját felbomlásáért a belső viszályokkal.¹³

A Magyar Műhelyről szintén sokat meg lehetett tudni anélkül, hogy nagyon figyelni kellett volna. Egyrészt mert nem csináltak titkot abból, hogy dialógust folytatnak Magyarországgal, sem az emigrációban, sem otthon. Sokan jártak hozzájuk Párizsba, majd a hadersdorfi találkozóktól kezdve Bécsbe is, jónak mondható (de nyilván nem zökkenőmentes) kapcsolatot ápoltak a Magyar Írószövetséggel, a művelődési (kulturális) minisztériummal és a Magyarok Világszövetségével. Béládi Miklós például vezető beosztása révén az állambiztonság szempontjából hivatalos kapcsolatnak számított, ahogy a munkájához tartozott beszámoló készítése is, ezért egyenesen megmondta a műhelyeseknek, hogy neki írnia kell a találkozóról, amit ők természetesen vettek.¹⁴ Azt is tudták, hogy a Művelődésügyi Minisztérium Irodalmi Osztályának vezetője, valamint a Magyarok Világszövetségének főtárgyalója is ugyanezt teszi. Aki meghívásra kapott útlevéllal kiutazott egy találkozóra, annak valamilyen formában, írásban vagy szóban szintén be

10 B. KÁDÁR Zsuzsanna – GYARMATI György, *Messziről jött ügynök azt mond, amit akar... Magyar-magyar kapcsolat a szocializmus évtizedeiben*, Rubicon 2007/1., 46.

11 Karátson Endre – Bujdosó Alpárhoz írott, 1977. február 6-án Párizsban kelt levelében – például azért mondja le az 1977-es találkozón való részvételét, mert véleménye szerint a hivatalos küldöttek ellehetetlenítik az őszinte beszélgetést, sőt, továbbmenve azt is következtetni véli, hogy a küldöttek célja nem más, mint maga ez az ellehetetlenítés (a levél Bujdosó Alpár birtokában van). Sipos a hadersdorfi találkozókon rendszeresen a Bujdosó házaspár lakásának egyetlen vasajtóval záródó szobájában barikádozta el magát, és ott fogadta barátait, akikkel beszélgetett, és akiknek könyveket ajándékozott (Bujdosó Zsuzsa szóbeli közlése).

12 SZÖNYEI, I. m., I., 911–912, 988.

13 A visszaemlékezésekből elég például elolvasni Czigány Lóránt naplóját ahhoz, hogy hozzávetőleges képet kapjunk arról, mennyire intrikus társadalom volt a magyar emigrációé: Czigány Lóránt, *Írok, tehát vagyok. Emigráns napjaim múltása, 1971–1981*, Kortárs, Budapest, 2005. Másrészről a Magyar Műhellyel megjelenésétől kezdve az MSZMP KB Kulturális Osztálya is foglalkozott. 1965. augusztus 13-án kelt az a javaslat, amelyet Köpeczi Béla írt az „emigráns Magyar Műhely című irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat itthoni kapcsolatainak fejlesztésére”. A javaslat végén az áll, hogy amennyiben a lap „befolyásolása” nem jár sikerrel, akkor a „bomlasztásra” és a „megszüntetésre” kell „az erőiket összpontosítani”. Vö. Magyar Nemzeti Levéltár – Magyar Országos Levéltár 288f/35/1965/2 ó.e.

14 A Bujdosó házaspár szóbeli közlése.

kellett számolnia az újtjáról, ezt már akkor tudta, amikor az útlevelet kézhez kapta. Így elég sok információra szert lehetett tenni ügynökök bevetése nélkül is. A találkozókát nem árnyékolta be rossz hangulat emiatt, ugyanakkor mindenki tudta, hogy mikor és mit beszélhet adott pillanatban, adott ember előtt – ezt levelek útján sokszor még a találkozók előtt tisztázták egymással a szerkesztők, és figyelmeztettek azokra a jelentkezőkre, akik nekik gyanúsak voltak.

Szónyei Tamás az állambiztonsági iratok alapján jutott hasonló véleményre, mint jómagam a magánlevelezések és visszaemlékezések alapján. „Bármennyire a tiszta művészet szolgálata lebegett is a Magyar Műhely szerkesztőinek szeme előtt, ők is ebben a világban éltek, tudták, honnan és miért menekültek el, tudták, hová érkeztek, tudták, mi zajlik körülöttük. Senkinek a füttyszavára nem akartak táncolni, de segítségre szükségük volt a túléléshez. Ezzel tisztában volt a magyar titkosszolgálat is, épp elég hosszú ideig és épp elég széles körben informálódtak róluk.”¹⁵ Jól példázza a megállapítást a Magyar Műhely 16–17. (1966) számának esete is: levelezésekben és visszaemlékezésekben nem találtam nyomát annak, hogy ez a lapszám „közös szám” lett volna, magyarországi és nyugati magyar szerzők együttes szerepeltetésével, márpedig az állambiztonsági szolgálatnak írt jelentésekből ez derült ki. Béládi Miklós a művelődésügyi minisztériumnak írt jelentésében¹⁶ szintén nem említi a szám „közös” szerkesztettségét, egyedül a lapban olvasható állásfoglalást emeli ki ideológiai-politikai szempontból. Szokatlan is volt, hogy a műhelyesek programnyilatkozatként felfogható állásfoglalása nem az első számban lát napvilágot, hanem a 16–17-ben – ami nyilvánvalóan a „közös szám” elleni tiltakozást demonstrálta. Mindenesetre ez a közösködés semmiképpen nem értékelhető megadásként, az ügynöki jelentés több kifogást is emel a műhelyesek eljárása ellen: „úgy manővereztek, hogy ne kelljen megmutatniuk a szám anyagát”; „meglepetéssel olvastam az elvi cikkeket, amelyeket ígéretük ellenére sem mutattak meg”; „határozottan megígértettem velük, hogy a számot addig nem küldik be, amíg erre vonatkozóan hazai illetékes szerveink nem nyilatkoznak [...] ennek ellenére, amint ezt január 17-i találkozásunkkor megtudtam, a 16–17-es számot december végén és január elején a szokásos mennyiségben és címlistára (300 pld. körül) postázták Magyarországra”.¹⁷

A műhelyesek nyakassága és magabiztossága sokak szemét szúrta úgy idehaza, mint az emigrációban, holott sikerük titka ebben is állt: „Időközben felfedeztük, hogy a környezet már nem idegen: Franciaország menedékhelyből otthonunkká vált, belenőtünk az érzelmek s a művelődés közegébe – ugyanakkor a tényleges magyar irodalmi, művészeti élettől sem szakadtunk el” – fogalmazzák meg fent említett állásfoglalásukban a szerkesztők.¹⁸ Amíg például Czigány Lóránt sosem érezte magát otthon Londonban (amiről naplója is tanúskodik), addig a műhelyesek beilleszkedtek új kulturális környezetükbe, élvezettel lubickoltak benne, és ez olyan biztosságot adott nekik, hogy hazafelé is magabiztosan beszéltek.

15 SZÓNYEI, *I. m.*, I., 983.

16 Béládi Miklós 1972/1973 táján (nincsen pontos dátum a hagyatékban talált dossziében, vö. Petőfi Irodalmi Múzeum, Kézirattár, Béládi Miklós-hagyaték) jelentést írt a művelődési minisztérium kérésére a nyugati magyar irodalomról. Bővebben lásd Sz. MOLNÁR Szilvia, *A Magyar Műhely magyarországi recepciójának kezdetei*, Opus 2013/6.

17 SZÓNYEI, *I. m.*, I., 1020–1022.

18 Magyar Műhely 16–17. (1966), I.

A hazai kultúrpolitikai vezetés bár igyekezett elfogadható engedményeket tenni az emigránsok felé, de mindig úgy tette, hogy egyúttal azt is érezte velük, ki ül a nyeregben. Ez az antológia kiadása¹⁹ körüli időhúzásban is látható volt, de számos példa akad még a Műhely történetében. A legegyszerűbb taktika a várakoztatás és az időhúzás volt, és ebben remek eszköznek bizonyult a bürokrácia intézménye. Bakucz József írja Bujdosó Alpárnak 1977. május 22-én az Egyesült Államokból,²⁰ hogy Tóth Gyula (a Művelődésügyi Minisztérium Irodalmi Osztályának vezetője) Nagy Pálon keresztül üzeni neki: három és fél éve fiókban heverő kötetét Tóth elküldi a Műhelynek (Párizsba), a Műhely küldje el Bakucznak (New Yorkba), és Bakucz küldje el Sík Csabának a Magvetőhöz, hogy adja ki. Ezzel nyilván hónapokat lehetett nyerni, miközben az emigráns azon gondolkodott, vajon miért nem küldte a kötetet Tóth egyenesen a Magvetőbe.

A hazai értelmiség viszonya az emigránsokhoz ugyan nem volt homogén, de jellemző volt, hogy aki nem tartozott szorosan a lap munkatársai közé, vagy nem avantgárd és experimentális művészeti-irodalmi irányban volt elkötelezett, inkább fenntartással viseltetett a Magyar Műhely iránt, semmint szimpátiával. Nemes Nagy Ágnes naplójában így ír például Bakuczról: „Költő – ha egy mód van rá – ne emigráljon. Az átkozott nyelvi röghözkötöttség, az tapaszt legjobban. Ha valakit halálra üldöznek, menjen. Ha nemzetközi a művészete vagy mestersége, akkor is mehet. És mehet az, aki pénzt akar, dolcsit, jómódot. Válgék egészségére, ha nem tud jobbat kitalálni magának. De a nyelv embere... jaj, istenem, de nehéz ez.”²¹ Horváth Elemérnek azt mondta Juhász Ferenc 1970-ben, hogy „amikor elhagytátok Magyarországot, kiléptetek a történelemből”, mire Horváth azzal cáfolta, hogy „hiányunkkal voltunk és vagyunk jelen”.²² Hazai szemszögből nézve azonban nem az történet, amit Horváth vélelmezett, csak kevesen gondolták úgy Magyarországon, hogy valaminek a hiánya is tud jelenlét lenni, sokkal jellemzőbb volt az az értelmezése az emigrációnak, hogy „elhagyták”, tehát cserbenhagyták az itthon maradottakat.

A rendszerváltás után készült *Hét évszázad* című antológiából (1996) kimaradtak a műhelyesek, ami ellen Czigány Lóránt emelt szót kritikájában,²³ és kifogásolta az egyik szerkesztő, Lakatos István személyes ellenérzését az avantgárd művészet ellen, amelyet Lakatos a következőképpen fogalmazott meg: „Akikkel nemigen tudtunk mit kezdeni: az avantgárd különcei. Lehetetlen bemutatnunk a párizsi Nagy Pált, alighanem ragaszkodnék hozzá, hogy a legkülönbözőbb betűtípusokból összeszerkesztett szövegét egy céllövő puska fényképe tegye még félelmetesebbé. Vagy Papp Tibor, aki vastag gyászkeretben óhajtaná viszontlátni lírai kedélyállapotát. Az efféle termékeket a művészeti grafika tárgykörébe utaljuk.”

19 Az 1981-ben megjelent *Vándorének* című nyugati magyar költészeti antológiáról van szó, amelyet 1977-ben kezdtek el szerkeszteni. A készülő antológia és a megjelenés dátumának állandó csúszása nagy felháborodást keltett az emigrációban, és kiélezte emigráció és Magyarország viszonyát. Bővebben lásd Sz. MOLNÁR Szilvia, *A Magyar Műhely és az emigráció*, Partitúra 2013/2.

20 A levél Bujdosó Alpár tulajdonában van.

21 NEMES NAGY Ágnes, *Irodalmi szénaboglya*, Holmi 1993. január, 29. Vö. NAGY, *Journal in-time* 3, 257-258.

22 „Emlékszem jól, otthon is hazavágytam”. *Beszélgetés Horváth Elemérrel* = ERDÉLYI Erzsébet – NOBEL Iván, *Várnak a kapuk*, Tárogató, Budapest, 1997, 228.

23 CZIGÁNY Lóránt, *Nyolc évszázad magyar versei*, Kortárs 1997/5., 101.

Havasréti József diskurzuselemzése a Kádár-korszakról²⁴ rávilágít néhány pontra, ahonnan megérthető, miért nem szerették itthon a műhelyeseket azok, akik nem az avantgárd köréhez tartoztak.

A demokratikus ellenzék eleve ellenszenvvel viseltetett az avantgárd iránt, mert amíg előbbi konkrét társadalmi problémákkal foglalkozott és politikai kategóriákkal dolgozott („civil társadalom, emberi jogok, második nyilvánosság”²⁵), addig az avantgárdok ezeknek „csupán” metaforáira, szimbólumaira építették művészetüket, tehát a szabadság alakzataira (sokértelműség, nyitottság, merészség, szokatlanság).

A diktatúrákra jellemző, hogy a kultúrában uralkodó kétpólusú rendszernek köszönhetően „minden kulturális-művészeti törekvés és teljesítmény végső soron politikai jellegű” lesz,²⁶ mivel vagy a hatalom mellett áll ki, vagy ellenszegül annak, semleges terep nincsen. Az emigrációban a Magyar Műhely megpróbált semleges maradni, de sikere nem lehetett teljes, hiszen a Magyarországgal folytatott párbeszéde, amely mellett a többi emigráns szellemi kör minden tiltakozása ellenére is kiállt, sokszor sodorta olyan helyzetbe, ahol döntenie kellett, adott helyzetben mit csinál: melyik pólus felé húzódik, és milyen áron teszi ezt. Az emigráció ellenkulturális teljesítményei – Czigány szavaival élve – „légüres térben” születtek,²⁷ de ugyanígy áll ez a kijelentés az apolitikus eseményekre is, mert az anyanyelvi kultúrától és annak intézményeitől való áthidalhatatlan térbeli távolság, a kortárs anyanyelvi irodalmi és művészeti életből való kiszakíttottság következményeként pont azok a visszajelzések hiányoznak az emigrációban, amelyek értelmet adnának bármiféle ellenszegülésnek. Ahogyan Rév István írja a paraszti túlélési technikák kapcsán: „Az állam interpretálása szükséges volt ahhoz, hogy a paraszt élete ellenállássá váljék.”²⁸

A Magyar Műhely kivonta magát a nyílt társadalmi-politikai véleménynyilvánításból, de kivonta magát az ellenkultúrából is azért, hogy emigrációban, szabad, demokratikus körülmények között folytatta művészeti-irodalmi tevékenységét, ahol hatalmi ellenállásba az ország vezetése részéről nem ütközött. Akkor ütközött csak ellenállásba, amikor keresztezte a magyar kultúrpolitika útját, mert hazafelé akart hatni, és ezáltal valamelyest részévé vált a hazai ellenkultúrának: itthon például nem terjesztették könyveit és lapszámait²⁹ (hiába volt szerződése a Kultúra Külkereskedelmi Vállalattal, itt is ugyanaz az

24 HAVASRÉTI József, *Alternatív regiszterek*, Typotex, Budapest, 2006.

25 *Uo.*, 42.

26 *Uo.*, 74.

27 „Mennyi felhalmozott energia fecsérlődik el légüres térben” – írja Czigány az emigráns alkotói létről arra utalván, hogy az anyanyelvi olvasóközönség otthon van, és el van zárva az emigráció irodalmától. CZIGÁNY: *Írok, tehát vagyok*, 83.

28 Idézi HAVASRÉTI, *I. m.*, 75.

29 Papp Tibor a Kultúra Külkereskedelmi Vállalattal ápolta kapcsolatát a következőképpen jellemezte: terjesztették Magyarországon a lapszámokat két évtizeden keresztül, de a bevétel 60%-át levonták, a maradékot pedig „turisztikai célra felhasználható forintban” lehetett csak kivenni. „Hogy mégis miért tartottuk fenn a Kultúrával az áldatlan üzleti viszonyt, a fikciónak tűnő előfizetési lehetőséget? Azon felül, hogy szerzőink, olvasóink a helyi hatalmaságok zaklatásaival szemben esernyőként használhatták (lyukas volt, de néha hasznos: »postán kaptam«), többek között azért, mert úgy véltük, az egyébként beküldött példánynak így nagyobb esélye van, hogy átcsússzék a szűrőn.” PAPP Tibor, *Műzsával vagy műzsa nélkül?*, Balassi, Budapest, 1992, 85.

elv működött, mint a kultúra más területein: megjelenhetett, de a közönséghez már nem juthatott el, ahogyan például Bacsó Péter *Tanú* című filmje vagy Koncz Zsuzsa *Jelbeszéd* című albuma sem).

A hazai ellenkultúra résztvevőiehez képest még így is sokkal nagyobb szabadságban volt részük a műhelyeseknek még itthon is, ami annak köszönhető, hogy az emigrációból egyedül ők álltak szóba a hatalommal, és készek voltak kompromisszumokat kötni annak érdekében, hogy találkozóikon magyarországi írók, művészek és teoretikusok is részt vehessenek. Azzal, hogy semlegesek próbáltak maradni, pozíciójuk mindkét oldalon meggyengült: az emigrációban és Magyarországon egyaránt.

Az 1977-es hadersdorfi találkozón történt eset jól mutatja a Műhely dialógusbeli pozícióját – mindkét oldalon. Kemenes Géfin László közölte Nagy Pállal, hogy dia- és magnóműsorában '56-ról is szó lesz, és „egy Corvin közi kivágott címerű zászlót fognak lengetni”. 1956 a Kádár-rendszerben tabutémának számított. Nagy Pál attól tartva, hogy az egész hazai íródelegációt hazarendelik (ami „az amúgy is akadozó dialógus végét jelentheti”), megkérte Kemenes Géfin, hogy előbb vetítse le nekik a diát (Nagy Pál, Maurer Dóra, Esterházy Péter, Sipos Gyula, Vitéz György és Kormos István vett még részt ezen a bizalmas vetítésen), hogy lássák, miről is van szó. A vetítés végén megkérte Kemenes Géfin, hogy inkább egy másik művét tűzze műsorra a másnapi felolvasáson, mire Kemenes Géfin a *Fehérlófiából* olvasta fel azt a részletet, ahol egy ávos őrnagy hallgat ki egy magyar író.³⁰ Ennek ellenére nem lett botrány a felolvasásból. Valószínűleg azért nem, mert a hazai delegáció sem volt vak, Béládi Miklós, Pomogáts Béla, Pete György (Életünk), Menyhért Jenő (oktatásügyi minisztérium) és Molnár István (Magyarok Világszövetsége) pontosan tudták, hol járnak és mit fognak hallani.

A hetvenes években egyfajta legendaköre kezdett épülni a Magyar Műhelynek azokból a történetekből, amelyek egy időre az emigráns lapot is a hazai ellenkultúra részévé tették. Erdély Miklós alakjához már régóta kultuszalkotó elbeszélések tartoztak, ezek aztán összefonódtak a Magyar Műhely saját legendájával, mely szerint mindenkinek igyekeztek segítséget nyújtani, hogy kimehessen a találkozóra. Erdély kultuszát csak növelte, hogy a *kollapszus.orv* című kötetét Magyarországon egyetlen kiadó sem vállalta, ezért a Magyar Műhely jelentette meg 1974-ben, majd ugyanebben az évben Kassák-díjat kapott érte, de a kulturális minisztérium nem engedélyezte az átvételét. Működött az exkluzivitásra való törekvés elve is a Magyar Műhelyben, hiszen eleve belterjes volt a lap (a „kemény magot” a Munkaközösség³¹ képezte), és kevesen érdeklődtek az experimentális irodalom iránt. A körbe való bekerülés „szakrális beavatását” a találkozón való részvétel jelentette, és alapvetően meghívás alapján történt, jöllehet kívülről is lehetett jelentkezni, sőt jelentkezés nélkül beállítani, mert soha senkit nem küldtek el.³² Saját díjuk is volt, melyet ráadásul néha a hazai kultúrpolitika ellenében adományoztak. Működésében a személyes kapcsolattartás dominált, Magyarországra csempészve jutottak be könyvei és lapszámai.

30 Lásd NAGY Pál, *Journal in-time 2*, Kortárs, Budapest, 2002, 267-268.

31 1973 őszén a Magyar Műhely szerkesztősége létrehozta a Magyar Műhely Munkaközösséget, amelynek tagjai a következő feladatokat vállalták: 1. évente legalább egyszer publikálnak, 2. részt vállalnak a különszámok szerkesztésében, 3. részt vesznek az évente megrendezett találkozókön, ahol a modern irodalom kérdései mellett a Munkaközösséget érintő feladatokkal is rendszeresen foglalkoztak.

32 Vö. Sz. MOLNÁR Szilvia, *A Magyar Műhely-találkozókról*, Magyar Műhely 2013. december.

Legendákból azonban nem csak kultikus-hősies létezett. A Magyar Műhely „pink” kötődéseit megörökítő legendák egyike szerint a lapot itthonról támogatta a rendszer (még vadabb elképzelések szerint egyenesen a Szovjetunióból). A levelekben és dokumentációkban erre nézve semmiféle utalást nem találtam, visszaemlékezésekben szintén semmit. Nagy Pál többször is írja, hogy a lap nem kapott támogatást otthonról, sőt még a rendszerváltás után sem mindig nyertek pályázható forrásokat. A marlyi találkozót a francia ifjúsági és sportminisztérium (INEP) továbbképzés címen támogatta napi 16 frank fejpénzzel.³³ A Szabad Európa Bizottság párizsi irodájának vezetője, Eugene L. Metz is rendszeresen utalt a Műhelynek,³⁴ Nagy ugyanis diákéveiben a Szabad Európa Bizottságnál (SZEB) dolgozott, jól ismerte Metzet. A SZEB ösztöndíja és párizsi irodája 1966-ban szűnt meg³⁵ azzal a könyvakkcióval együtt, amely során többek között a Magyar Műhelytől is vásárolt lapszámokat, és terjesztette az emigrációban.³⁶ Az egyik ügynökjelentésben az áll, hogy egyedüli forrásuk egy UNESCO-támogatás, amelyből fiatal magyar művészek 3-4 havi párizsi tartózkodását tudják ösztöndíj formájában finanszírozni.³⁷ Az utolsó marlyi találkozó 1982-ben volt, és az INEP támogatása nélkül Nagy Pálék már nem tudtak találkozót rendezni Franciaországban.

A találkozók részvételi díja Marlyban 300 frank körül volt, Hadersdorfban eleinte 1000, majd 1984-től 2000 Schilling. A hadersdorfi találkozót a Bujdosó házaspár finanszírozta, Bujdosó Zsuzsa elmondása szerint egy találkozó cirka 40 000 Schillingből jött ki, és csak kevesen fizettek részvételi díjat, a magyarországiak közül szinte senki sem tudott, de még a külföldiek is csak ritkán.³⁸ Sokan már levelükben

33 NAGY, *Journal in-time* 2, 273.

34 *Uo.*, 274.

35 *Uo.*, 363. Az amerikai Központi Hírszerző Ügynökség (CIA) által finanszírozott Szabad Európa Bizottság (Committee for a Free Europe) a párizsi irodáját 1966. június 30-ai dátummal szüntette meg, és ugyanekkor szüntette be az anyagi támogatások folyósítását is. Ez volt az egyik oka a Petit Bornandban (Franciaországban) 1966. május 27-30. között összehívott utolsó, XI. Szövetségi MEFESz (Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége) rendkívüli közgyűlésének. Mivel a SZEB finanszírozta a MEFESz-t, arra kérte a vezetőket, hogy a SZEB megszűnésével egy időben oszlassák fel a szervezetet is. A MEFESz közgyűlése azonban úgy döntött, hogy megpróbálja legalább a forradalom 10 éves évfordulójáig fenntartani magát, hogy méltón ünnepelhesen, és ha 1966. december 31-ig nem sikerül megteremtenie a szükséges anyagi bázist, akkor a szervezet azonnali hatállyal feloszlatta magát.

36 A Szabad Európa könyvvásárlási és -adományozási programjának jóvoltából a Magyarországról érkező íróársak szinte minden Nyugaton élő magyar szerző könyvéhez hozzájutottak. A könyvlerakat Párizsban, Sipos Gyula lakásán volt. Nyugati szerzők műveit – ha megtalálták – a magyar határon gyakran elkobozták, hiába tiltakozott ez ellen akár Beládi Miklós, akár Pomogáts Béla vagy más irodalomtörténész, és hiába bizonygatta, hogy a könyvek a munkájához kellene, a vámósok éberren őrködtek. Vö. NAGY Pál, *Beládi Miklós és a nyugati magyar irodalom*, Forrás 1999/4., 43.

37 SZÖNVEI *I. m.*, I., 1016.

38 A dokumentációban talált számlák alapján például a hadersdorfi Schweizerhausban 1984-ben 3 napra és 37 személyre a szállás, étkezés, terembérlet, telefon 41 044 Schillingbe került, egy bevásárlás a bécsi METRO-ban 953 Schilling összeget tett ki (estére bor, zsíros kenyér stb.). Részvételi díj (2000 Schilling) ugyanebben az évben 15 személytől folyt be, magyarok közül egyedül a Magyarok Világszövetségének képviselője fizetett.

előre jelzik, hogy csak az utazásra van pénzük, vagy még arra sem, ilyenkor, ha tudtak, összeálltak kocsifuvárokbá.

Budapesten 1984-ben jött létre az MTA Soros Alapítvány Aczél György kezdeményezésére, amelyet Vásárhelyi Miklós³⁹ Soros-megbízott felügyelt. A Magyar Műhely többször is pályázott Soros-támogatásra (a pályázati anyagok megtalálhatók a kéziratos hagyatékokban), de csak egyszer kapott, akkor is nevésségesen kevés összeget (30 000 forintot). 1989-től már a Magyarországon bejegyzett Magyar Műhely Baráti Kör pályázott és nyert többször is hazai támogatásokat – ahogyan a legtöbb hazai kiadó és irodalmi folyóirat a kilencvenes években.

*

Az emigráció sajtója a hatvanas évektől kezdve az itthon hiányzó nyilvánosságot, ellenzéket pótolta, joggal várta tehát a hazai ellenzék a Magyar Műhelytől is ezt a magatartást, és amikor nem kapta meg, joggal neheztelt. A Műhely együttműködése a Magyarok Világszövetségével (ahol Nagy Pál és Bujdosó Alpár is a védnökség tagjai voltak) és a művelődési (kulturális) minisztériummal azonban kizárta az ellenzéki magatartásformák lehetőségét. A nyilvánosság fórumain (a lapszámokban és a találkozókön) műalkotásokkal és művészettel foglalkozó programokkal léptek fel, a politizálás és a társadalmi kérdések megvitatása a privát szférában zajlott.

Mind a demokratikus ellenzék, mind az emigráció neheztelése a dialógus miatt érthető, ugyanakkor irodalomtörténeti szempontból tekintve az összefüggéseket úgy vélem, ha nem lett volna a Magyar Műhely, hiányozna egy szegmens a magyar irodalom történetéből, hiányozna az a csoport, amely a neoavantgárd irányoknak teret és fórumot adva, mindenféle korlátok nélkül engedett folytatódni egy irodalmi-művészeti hagyományt a magyar kultúra történetében. Az érdem természetesen nem egyedül a Magyar Műhelyé, a hazai neoavantgárd művészek korlátozott lehetőségek között és korlátozott nyilvánosság előtt működtek, az Új Symposion például nyelvi kisebbségi helyzetben próbált az avantgárdnak teret adni. Kétségtelen, hogy a Magyar Műhely helyzete volt a legszabadabb ebben az értelemben, de a szerkesztőknek is meg kellett kötniük saját kompromisszumaikat a hatalommal. Ez volt párbeszédük lényege.

39 Vásárhelyi Miklós Nagy Imre kormányának tagjaként került börtönbe, 1960-ban szabadult amnesztiával. Aczél György helyezte el 1972-ben az MTA Irodalomtörténeti Intézetében. 1984-től az MTA Soros-alapítvány bizottságában Soros György személyes képviselője volt. Jó kapcsolatot ápolt a műhelyesekkel, ennek ellenére nem sikerült nekik támogatást kiharcolnia.

CSEHY ZOLTÁN

„Legyünk mindketten férfiak!”

(*Hajas Tibor szövegeinek queer aspektusai*)

„Hajas élt, Hajas él, Hajas élni fog. Feltéve persze, ha nem nézünk egy kicsit mélyebbre, és nem vesszük észre, hogy mindannak, ami Hajast foglalkoztatta, amit csinált, írt és előadott, a féktelen (túl)élni vágyás mellett éppolyan sok köze volt a folyamatos haldokláshoz is. (Túlélésre csak a halál közvetlen közelében lehet ennyire vágnyi.) Szóval tegyük mellé azt is, hogy Hajas halott, Hajas haldoklik, Hajas meg fog halni” – írja Dunajcsik Mátyás.¹ A kérdés csak az, tehetnénk gyorsan hozzá, hogy ebben az időtlenített, irodalom- és művészettörténeti élet-halál lüktetésben hogy bírja a test, milyen konstrukcióba olvasódik, értelmeződik bele, s meddig relevánsak az interpretációs teherpróbák és provokációk.

Hajas munkásságát számtalanszor hasonlítják az osztrák akcióművészekhez,² illetve kísérelték meg részben vagy radikálisabban leválasztani erről a kontextusról. Hajdu István a különbséget abban látta, hogy Hajas „a maga bűnösségét mitizálta és igyekezett a világ részévé tágítani”.³ Az önveszélyes akciók a szabadság határainak maximális kitérítésével és a szerep rituális megmitologizálásával jártak együtt, s a művészi „sérthetetlenség”, ahogy Vető János fogalmazott, épp „a törekénység biztos tudatából” fakadhatott.⁴ A magyarországi performanszművészet fiatalon elhunyt alapozó „atyja” Tábor Ádám szerint saját belső démonának az áldozatává vált.⁵ Egyszerre lett önmaga médiumává,⁶ és metaforikusan szólva: egyszerre lett szent és szörnyeteg.⁷

A (többé-kevésbé) meztelen saját test alapanyagként és kifejezőeszközként azonnal összefüggésbe szokott kerülni a nárcisztikus művészettel. Kappanyos András épp a nárcisztikus elem dominanciájában

1 DUNAJCSIK Mátyás, *Frászmunka, avagy Hajas Tibor meg fog halni*, Prae 2006/1., 7.

2 Például NAGY Pál, *Az irodalom új műfajai*, ELTE BTK Magyar Irodalomtörténeti Intézete - Magyar Műhely, Budapest, 1995, 278.

3 HAJDU István, *Kijelölt magánpokol* = Uó., *Vetett árnyék*, Kortárs, Budapest, 1994, 17.

4 VETŐ János, *A fény éjszakái*, Orpheus 1999. tavasz, 11-16.

5 TÁBOR Ádám, *Nekrológ-feltámasztás*, Orpheus 1999. tavasz, 5-10. (Az nekrológ másik változata: TÁBOR Ádám, *Meghalt Hajas Tibor*, Élet és Irodalom 1980. augusztus 9., 10.)

6 HAJDU, *Kijelölt magánpokol*, 16.

7 GYÖRGY Péter, *A halhatatlanság halottja. Hajas Tibor (1946-1980)* = Uó., *Az elsüllyedt sziget*, Képzőművészeti, Budapest, 1992, 146-151.

látja elkülönülni Hajas művészetét például Nitsch ceremóniamesteri szadizmusától.⁸ Ez a nárcizmus általában véve is potens kategória, ha férfitestről van szó, hiszen a konvencióknak megfelelően, ahogy Christina von Braun fogalmaz: „férfiasságot a nézés definiálja, a nőiséget pedig az, hogy nézik”.⁹ A férfiaknak e teória szerint el kell titkolniuk a másik férfira irányuló pillantást, mert az azonnal a vágy jeleként értékelődik, s ezáltal a nézőt kizökkenti magából a férfiasságból. A nézés talán ezért is korlátozódik önmagára a nézhető, kiismerhető, saját férfitestre vagy épp hogy annak vélt idegenségére, illetve teljeseedik ki a titkos pillantásokban.

Ha például a fennmaradt dokumentáció és értelmezési hagyomány alapján felidézzük Hajas *Érintés* című rádióperformanszát, férfiként a Braun-féle helyzettel találjuk magunkat szemben: egy hang, egy ránk irányuló vágy hatol intim auránkba, és arra tesz kísérletet, hogy érzéki akusztikus hatások kíséretében megpróbáljon sürgősen megérinteni: „Ha! érzed? Finom volt? Gyötörjelek, vagy simogassalak?” Ráadásul ez a férfifül számára hagyományosan egy nőtől várt kurválkodó (ugyanakkor saját hatalmába kerítő) hang (mely természetesen metaforikusan a szöveg, a művészet érintéséről szól) nyilvános érintésre szólít fel, s a nyilvánosság jelenlétét izgatónak mondja. Beke László egészen pontosan fogalmazza meg azt az elemi hatást, melyet a performansz kelt: „Mindenki, aki hallja, azt hiszi, hogy másról van szó, mégis belepirul, mert tudja, hogy róla van szó, és szégyelli magát Hajas és önmaga helyett is. A helyzet az exhibicionizmussal összefonódott voyeurizmus legperverzebb példája: nincs konkrét tárgya, és nincs megnevezési lehetősége sem, mert akusztikusan zajlik”.¹⁰

Az erotika, a nárcisztikus homoerotika vagy a S/M szubkultúra mint értelmezői kontextus e rendszerekről rendre lehámlik, még akkor is, ha az értelmezők elismerik a nemiség problematizálásának nyilvánvaló tényét. Beke például a nemiséget „személyiségmeghatározó jegyként” vagy „specifikus magatartásformákat kiváltó ok demonstrációjának” tartja. Vagyis az identitás és az én önkeresésének rendszereitől nem idegeníti el.¹¹ Hajas hatalmi fixációja a hatalomkeresésben ugyanúgy megnyilvánul, mint az önfeladás rituális megalázkodásaiban vagy ironikus exhibicionizmusában.¹²

A performansz műfajának jelentős vonulata aknázza ki a szexualitás hangsúlyos személyiségjegyeinek kiemelésével a társadalmi norma áthágásának lehetőségeit, sőt küzd az evidencia totális léte ellen, travesztál, átalakít, magánmitológiákat teremt.

Hajas Tibor képi megjelenéseit általában a felfokozott, vagány maszkulinitás felől értelmezik. Sturcz János Kodolányi Sebestyén *Őnarckép* című fotójával (1990) veti egybe Hajas *Lou Reed Total* című 1979-es,

8 KAPPANYOS András, „Kettő vagyok: alany és tárgy”. *Hajas Tiborról*, Jelenkor 1998/6., 599–606. (Kötetben: *Né/ma? Tanulmányok a magyar neoavantgárd köréből*, szerk. DERÉKY Pál – MÜLLNER András, Ráció, Budapest, 2004, 123–133.)

9 Christina von BRAUN, *Ceci n'est pas une femme. Betrachten, Begehren, Berühren - von der Macht des Blickers*, Lettre International 1994. június, 83.

10 BEKE László, *A performance és Hajas Tibor*, Mozgó Világ 1980/10., 110.

11 *Uo.*, 100.

12 „A semmi egében utak fehéren...” Beke Lászlóval és Széphegyi F. Györggyel *Hajas Tiborról beszélget Szalai Miklós*, Orpheus 1992/4., 75–88.

a „macho exhibicionizmus határát súroló, távirányítós gyerekautóval játszó” önarcképét (lényegében Vető Jánossal közös művét), s e keretek közt mutatja be azt a paradigmaváltást, mely a '90-es években leszámol „a korábbi heroikus, az erőszakkal szemben küzdelemből mindig diadalmasan és szépségesen kikerülő performanszművészek én-képével”.¹³ Sturcz értelmezését alapjaiban kérdőjelezi meg András Edit, aki szerint „nemcsak a test feminizálása szolgálhat felforgató stratégiaként”, s a Hajast ábrázoló fotón nem a férfi-szexualitás gépiességére utal a pucér altestű férfi által irányított játékautó, hanem a kompozíció „inkább a férfiasság infantilizált természetére szocialista viszonyok között”.¹⁴ A Lou Reed-kultuszt jelző fekete szemüveg lényegében eltakarja és uniformizálja az arcot, ezzel szemben egy másik testrészt feltárulkozik: a játékautó zsinórjával párhuzamosan csüngő (András Edit szerint erektált) pénisz a kiszolgáltatott, szexuális játékszerré degradált, irányítható testet is jelentheti. A szem és gesztusrendszer rákopiroidódik egy alakmásra, nevezetesen Lou Reedre (a Street Hassle-korszak rockerideáljára), s ez tekinthető infantilis játéknak, akárcsak a pénisz feltárulkozása a gyerekszobában, melyet András „az ország szimbólumának tekint”, s ebből kifolyólag a gesztust magát a kommunista álmogyár kipellengérezésének. A maskulinitás imitációja és felfokozása viszont megközelíthető másfelől is: az infantilis, az éretlen férfiasság irányából, mintegy kompenzációs gesztusként, az evidencia, a valóság bizonyító erejébe vetett hit által, ám ez az igyekezet épp a jelenet komikumában leplezi le önmagát, a képen látható férfi minden tipikus attribútum ellenére bele van kényszerítve önnön infantilizmusába, egy megrekedt fejlődési fázisba. Lou Reed, akire a cím is utal, a hetvenes évek amerikai popkultúrájának ikonikus meleg figurája volt, a nemi ambivalenciák mestere, aki rockzenézi pályája mellett arról is nevezetes, hogy tizenhét éves korában biszexualitásából elektrosokkterápiával próbálták meg kigyógyítani, s ez maradandó nyomot hagyott nemi anarchizmusán. András Edit Széphelyi Frank György és Schulcz Katalin szóbeli közlésére hivatkozva elveti azt a lehetőséget, hogy Hajas esetleg tudta volna, hogy Reed „a gay szcéna vezéralakja” volt.¹⁵ A vasfüggönyön inneni közép-európai kultúrközegekben azonban nem volt teljesen ismeretlen a meleg vagy queer elemek felhasználása, illetve e struktúrák hatalomellenes, átpolitizált töltetének kiaknázása: a lengyel performansz- és színházművészetben már a '60-as évektől erőteljes ez a tendencia, igaz, ehhez hozzájárult az a tény is, hogy Lengyelországban a homoszexualitást nem büntették.¹⁶

13 STURCZ János, *A heroikus ego lebontása. A művész teste mint metafora a magyar művészetben a nyolcvanas évek közepétől napjainkig*, Magyar Képzőművészeti Egyetem, Budapest, 2006, 57–60. Lásd még: „Inge alól hatalmas pénisze csüng alá, s bár szemét divatos fekete napszemüveg takarja, ez csak arra szolgál, hogy nemi potenciáján és a férfi nemi működés gépiességére utaló autóval való játék blaszfémiáján cinkos-kajánul mosolygó arcának »ördögi« vonásait erősítse. Kodolányi teste pufi és petyhüdt, minden ízében erőtlen és passzív, a kemény férfias imázssal szemben a hagyományosan a nőikkel azonosított tulajdonságokat mutat” (*Uo.*, 58–59).

14 ANDRÁS Edit, *„Parancsra álmodom vagy szabadon?” Képzletbeli maskulinitás a szocialista Magyarországon = A meztelen férfi. Tanulmányok*, Lentos Kunstmuseum – Ludwig Múzeum – Verlag für moderne Kunst, Linz-Budapest-Nürnberg, 2013, 83–98.

15 *Uo.*, 96.

16 Paweł LESZKOWICZ, *Queer Art in Poland = Ladislav ZIKMUND-LENDER, What a Material! Queer Art from Central Europe*, Praha, 2012, 21–24.

A macsó és az infantilis szembeállítás lehet a hatalom repressziója felől is szemlélni, de akár az elrejtőzés-feltárulkozás kettőssége felől is. A gyerekszoba terében megnyilvánuló kettős hatalmi fallikus-szimbolikus agresszió (a szivarozás és a szexuális exhibicionizmus), ahogy a számos széthányt játék is jelzi a testen kívüli attribútumok kellékjellegét, melyek az identitáskonstruálásban szerephez jutnak ugyan, de a szerep sosem ériki identitássá. A Hajas-Vető-fotó minden politikai allegorizálás nélkül elgondolható tragikomikus visszavágásként is a felvett szerepekből az infantilizmus, a gyerekkor világába: a hatalmi pozícióit fitogtató férfitest lényegében behelyettesítődik egy múltbeli élmény képi attribútumai-ba, csakhogy ez a szubsztitúció nevetséges és lehetetlen.

A lejártszódó eseményekből nyilvánvaló az is, hogy a foton szereplő test egyedül játszik, illetve a közön-ségével, akinek nem akar a szemébe nézni, azaz uniformizált jelként robban a látótérébe. A torz nevelés totális, tragikomikus, perverz agressziója is eszünkbe juthat Lou Reed *Kill Your Sons* című 1974-es számát vonva be az értelmezői kontextusba, amely a már említett elektrosokk-terápiának állít emléket.

A fotó nyitott értelmezéseket provokál, és nem igazán tűri meg az egyértelműsítést.

Hajas testképével, a body art destruktivizmusával és a transzcendens rituálék szerepével Nemes Z. Márió foglalkozott a legbehatóbban.¹⁷ Kristeva abjekt-fogalma felől a szent, a szakralitás, illetve a rítus aurájával veszi körbe magát a művet, miközben egy „akcionista teológia axiómáit fekteti le, amelynek lényege, hogy a „művész csak saját profán »bűnös« kiterjedésének kioltásával-provokálásával-feláldozásával születhetne újra egy reszakralizált Másikban”.¹⁸ Innen vezet át Nemez Z.-nél az értelmezés rögs útja a *homo sacer* Giorgio Agamben-féle felfogásának összehangolásához Hajas performanszról szóló teoretikus nézeteivel: a művész így katasztrofista lesz, a test szabályait megváltoztatja, és „megkettőzi a korporalitást”, miközben a mű „törvényen kívüli köztjtébe” kényszerül. Hajas testfelfogásának és művészetesztétikájának „lehetséges” deleuze-i aspektusait Fenyvesi Áron vizsgálta,¹⁹ Heidegger, Habermas és Lacan felől pedig Gagyí Ágnes kísérte meg ugyanezt.²⁰

E tanulmány Hajas szövegeinek testfelfogását a nemi ambivalenciák, a szubverzióból fakadó kisiklások és a homotexualitás felől próbálja meg értelmezni, s a testábrázolás testközelségének lappangó, nyílt vagy felszámolt erotikáját bizonyos szubkulturális létesztétikák irányából is megkísérli láttatni: nyilvánvaló, hogy ebben a kontextusban a metaforikus vagy (alternatív) teológiai koncepciókba vagy testlételekbe való behelyezkedéshez viszonyítva szorosabban tapadunk majd a test fiziológiai és költői, szövegszerű valóságához. Adyról szóló esszéjében Hajas is a vetkőzésmetafora mellett kötelezi el magát: „A Thomas Mann-i gondolat, miszerint a művészet végül is mindig leveti a művészet látszatát, elsőrendű követelménnyé vált, már menet közben vetkőzni kell”.²¹ Hajas szövegeit nem annyira felöltöztetni kellene, sokkal inkább lecsupaszítani annak primerebb jelentéseire. Hajas akcióinak, performanszainak zöme részben leírható a perverzebbnek tartott szextechnikák szaknyelvével is, elég csak a szadomazochista

17 NEMES Z. Márió, *Hajas Tibor kettős teste*, Prae 2006/1., 21–29.

18 *Uo.*, 23–25.

19 FENYVESI Áron, *A test és annak nyoma, avagy Hajas és Deleuze*, Prae 2006/1., 16–20.

20 GAGYI Ágnes, *Mi a művészet sorsa és feladata? Kontextusok Hajas Tibor szövegeihez*, Prae 2006/1., 8–13.

21 HAJAS Tibor, *Szövegek*, s. a. r. F. ALMÁSI Éva, Enciklopédia, Budapest, 2005, 63.

rituálékra vagy a clinic sex elemeire gondolni. A probléma legnagyobb nehézsége abban rejlik, hogy a Hajas-féle szövegvilág a legtöbbször nem teremti meg a hatalmasra növesztett ego személyességének illúzióját, illetve feloldja azt valamilyen, általában nemi vagy fiziológiai redukcióban. Ez az elszűkülés látszatra a lényegre fókuszál és a lényegeset tárja fel, ugyanakkor legalább ennyire sematizál és kiiktat, mi több, radikális módon ellényegteleníti a megcélzott lényeket. Vagyis: a rítus rutinjává degradálja magát.

A „macsó exhibicionizmus” éppolyan permanens eleme a nárcizmus, mint a homoszexuális létesztétika klisérendszerének: az én integritása önmagunk tükör általi megkettőződésével azonos, vagyis a rólunk látott vagy kialakított kép az önkép pozitív, vágykeltő és vágygerjesztő része. Nárcisz mítosza a korai Hajas költészetének egyik fontos alapsémája, az a „névalatti csönd”, mely a hang helyett a szemlélődést állítja előtérbe a *Narcissus* című költeményben. A csodált arc azonban identifikálhatatlan marad, illetve menekül az önszerelem elől: „Micsoda sajtó vízesés / szökevény arcom!”

A tükörkép és a test pozíciói átrendeződnek, az érzékelési mechanizmusok összezavarodnak (*Mintha tükörkép, Torzó II [narcissus], Torzó*), a szinesztéziás képzetek költői analízise pedig a végletekig fokozza ezt az érzékletátruházós kiúttalanságot („a levegőn áthallom arcod”), s a tükörkép általi megsokszorozódások a narratív viszonyokat is elbizonytalanítják („a víztükörré ontod arcodat”).

Az önmegfigyelés és az énré irányuló vágy képei a *Többé-kevésbé történetek* harmadik szövegében is előjön: „mintha magamra leskelődnék kulcslyukon keresztül”. A hiány az énen önmagán jelentkezik és töltődik ki, vagyis lényegében nem létezik. Erre Örkény István figyelt fel, aki Hajas korai verseihez írt előszót: „nemcsak a létezők hiányából eredő hiányérzet művészi ábrázolásának van létjogosultsága, hanem Hajas Tiborének is, akinek hiányérzetéből hiányzik a hiány. Fájni az egyik épp annyira tud, mint a másik.”²² E versválogatás szintén közölte a fenn említett verset, leszámítva a megidézett harmadik részt.

A heteronormatív testideológiák szubverzív leépítésének számos nyoma mutatkozik Hajas szövegeiben. A kartonon lévő töredékes szövegek közt a tükör és az árny identitásillúziót keltő képzetei mellett megjelenik a homoszexualitás is:

Mostanában a férfiak jobban tetszenek;
mert szebbek. Szerelmi vallomások fér-
fiaknak; nexusok szexualizálása.

És miért ne? A történelemben először
egyenrangú a másodlagos az elsődle-
gessel, a tükörkép, az árnyék teljes
értékű lény.

A szövegtöredékek egy másik darabjában az „önpornográfia” partnerdimenziói is megfogalmazódnak: „Szexuális kontaktus / tükörképpel, árnyékkal”. Az absztrakció egy álomkép keretein belül materializálódik, s a test metamorfózisai az azonosságtudat kettős létű, de egylényegű vágyának dominanciája alá

22 *Ne mondj le semmiről. Tizenhárom költő*, Szépirodalmi, Budapest, 1974, 102. (Hajas versanyaga: 103-118.)

kerülnek: „Azt álmodtam, hogy két lesbikus va- / gyok & nem sikerül elévzünk”. A tükörpozíció alapstruktúráként való kezelése vezet el a cserealakzatok filozofikus retorikájához is: „A lét nem-létnek bizonyul, s a nem-lét létnek; / tökéletes & perverz pillanat”. Hajas e töredékei közt számos szexhappening is szerepel, melyek afféle bizarr vágyforogatókönyvekként olvasódnak, például: „Négyen egyszerre önkielégítenek egy / kocsiiban, figyelve arra, hogy egy- /szerre élvezzenek el; és abban a pillanatban a sofőr teljes sebes- / séggel belerohan egy rendőrautóba”, vagy: „Égő cigarettacsikket nyomni a végbelebe”, illetve „beöntés vizelettel, beön- /tés közben a tartályba hugozni”.

A nem- vagy szerepcserre Hajas szövegeinek egyik markáns eleme lesz, e töredékek egyikében ez így jelenik meg:

Megcserélni a szerepeket, nővé változ-
ni, átengedni magam; vibrátor
a végbelemben.

A közismert címen *Sidra Bardó*ként, rekonstruált címen *Szövegkáprázatként* emlegetett hatalmas, poétikus szövegfolyam egyik markánsan visszatérő eleme az átváltozáskonceptió. Itt azonban egy világtól való elidegenedés perspektivarendszerébe van ágyazva, s a művészi cél nem más, mint a szubverzió által föltárni a „létezésnek, az életnek azt a ritka levegőjű magasságát vagy fullasztó mélységét, ahová az ember beépített önvédelmi reflexeinél fogva ritkán jut el és soha megtorlatlanul”. Ebben a konstellációban zajlanak az aktusok, melyeket egy erős, ha tetszik: végeredményben macsó ego irányít még akkor is, mikor e szerep feladására vagy felszámolására szólít fel: „légy te a férfi, én a nő; legyünk mindketten férfiak; legyünk mindketten nők; legyünk homoszexuálisak vagy lesbikus pár - fajtalanokdj velem! Kövessünk el szodómiát; légy állat, légy a kecském; légy nyalós selyempincsim! vagy leszek én; milyen állatnak kívánsz? az leszek, amik akarsz; olyan végtelen kívánság van bennem, hogy szabadon változtathatom fajtámat, nememet, életkoromat; ha kell, anyagomat is!” (79. 05. 22.) A test totális szexuális konfigurációjává alakítása az anyag szabadságával való játék, a lázadás maximuma. Mégis az efféle testpoétikáról írja le Nádas, hogy „Hajas szövege botrányos, undort keltő és idétlen”.²³ Egy olyan művésztípus bontakozik ki Nádas Hajasportréjából, aki nem képes dokumentálni az ütközési felületeken egymás ellenében kényszerített képzetek mozgását, hanem hagyja elburjánzani az egyik térfél indáit, miközben azok támaszték nélkül maradnak, s felszámolják azt a még látható terepet is, amelyhez viszonyítva botrányos vagy undort keltő tagadhatatlanul agresszív létezésük. Az idétlenség ebben a kontextusban érezhető igazán.

A szexuális képzetek és a tükör elbizonytalanító metaforája továbbra is erőteljes marad, ráadásul az alkotás fizikai gesztusaival is társul: „hogy aztán megint az írógép előtt ülhessek, újra megszorítva, fitymámat végigsodorva rajta; hogy benedvesített középső ujjamat a végbelemben nyomva végigszaladhasson rajtam; amint te nyúlsz belém, ugyanígy, mélyen, fájdalomkeltően végigmasszírozva belülről a prosztátámat, mintha egy sziklát tolnál az altestembe; és hogy a mosdókagylóra támaszkodva figyeljük közben

23 NÁDAS Péter, *Évkönyv*, Európa, Budapest, 1989, 51. Nádas Hajas-képéről bővebben: BAZSÁNYI Sándor, „...Testének temploma...” *Erotika, ironia és narráció Nádas Péter prózájában*, Műút Könyvek, Miskolc, 2010, 64-72.

a fölötté lógó tükörben egymás arcát; és gyötörnél-gyötörnél addig, míg nem tudnám visszatartani a nyögést, és a húgycső végében megjelenne a zavaros csepp, amit te akkor lenyálnál; és megismerhetném annak az élménynek egy részét, amit a homokosok olyan biztonságosan uralnak”.

„Amíg írok, az enyém vagy” – írja szövege vége felé Hajas, s ez a gesztus mintegy ki is jelöli a fenti átváltozások, ambivalenciák retorikai terét a vágy fantáziakiéleléseiben. Épp ez az aktus válik öngerjesztővé, s vesz részt a leginkább a másik és az én együttes felszámolásában. Hajas aláaknázza önnön szövegének hitelességét, s a narrációt kiszolgáltatja a botránynak, az undornak, a másnak. És ebben a kiszolgáltatásban ideges mozgásba kezd a nyelv, mely szükségképpen kontrollálatlan és koordinálatlan lesz. Ez az ideges mozgás adja a szöveg lezáratlanságának jellegét, és mániákus egydimenziójúságát.

„Ha önhatárom elmosódik is, / közös szimmetriánkból éldelek” – veti papírra Hajas a *Pohár, malom* című versében. Az elmosódás mindig a testre irányul, a biológiai determináltság nem jelent retorikai lezártságot: „teherbe esni, mondd, / nem én fogok?” A narcisztikus szimmetriák olykor analógiák vagy izokolonok. *A tiszta ész kritikája* című szöveg a perverziók szimmetriájaként is olvasható: az enumerációs gesztusok katalogizáló hatalma Hajas szöveggeneráló eljárásainak egyik fontos eleme, például: „Észben tartani, hogy lilomtipró, homoszexuális és exhibicionista. Észben tartani, hogy fétisimádó, szadista, mazochista. Észben tartani, hogy ösztönei uralkodnak rajta”. Vagy: „Amikor trippere van. Amikor hasmenése van. Amikor frigid. Amikor homoszexuális, illetve lesbikus hajlamai vannak.” Hajas mondatai azonos grammatikai struktúrát működtetnek: a lehetőségek mellérendeléseiből hozzák létre a feltétel nélkül azonos súlyú egységek kényes egyensúlyát. A nemiség vagy a szexualitás épp ezért válhat mechanikus, behelyettesítési kérdéssé. De ez a mechanizmus Hajas szövegeiben nem maradhat meg profán gesztusnak: az átváltozás misztériumával kell társulnia. Az *Átváltozások* című költemény ezt remekül példázza. A nemek hirtelen átváltozása az emberi egzisztencia és a szexuális vágy lecserélhetőségét éppúgy jelöli, mint a meghatározhatóság eredendő stabilitását, vagyis a kiindulópont és a végeredmény megnevezhetősége nem kérdéses:

egy nőt ütöttél el az úton, de akit kórházba viszel: férfi;
egy nő szoknyáját gombolod ki, de akinek a nadrágját lehúzd: férfi

Éppígy Hajasnál a más vagy a másság soha nem válhat természetessé vagy kiindulási alappá, megmarad a szadomazochista vágymechanizmusok vagy a domináns hatalmi pozícióból megszólaló autoerotika képzelt tereiben, sőt olykor talán még az is megkockáztatható, hogy végképp nem vehető komolyan. Ha mindezt mégis rituális megszerkesztettségében, azaz jól vagy rosszul felfogott teatralitásában látjuk, akkor igaznak tűnhet az, amit Nádás Péter így fogalmaz meg: „Hajas szövege nem tesz többet, mint hogy azt a bosszút hajtja végre magán, amelyet az európai kultúra önmagán végrehajtott”.²⁴ Ha bosszúként fogjuk fel a létezés árnyoldalainak vagy a modifikált tudat képzeteinek eluralkodását a létezővel, a valóssal szemben, előbb meg kellene ismernünk magát a létezőt, a valóst nekünk, történeti lényként tételeződő befogadónak is. A kontextus és az ellen-lét oldalainak befogadói megkonstruálhatósága fontos elemmé

24 NÁDAS, *I. m.*, 50.

válik a Hajas-szövegolvasatok kiszűrésében. Az átváltozások soraiként és mechanizmusaiként elgondolt léttechnikák Hajas által kínált modelljei a lét és a szöveg felszámolására irányulnak. És ebben a helyzetben a szöveg van előnyben.

A legfőbb átváltozás Hajasnál többé-kevésbé az a folyamat, melyet Földényi László ragadott meg a leginkább Hajas „destruktív konstruktivizmusában”: a teremtőből fokozatosan áldozat lesz, méghozzá egy olyan inerciarendszerben, melyet a gyötrellem és a gyönyör, illetve a gyötrelmes gyönyör és a gyönyörteli gyötrellem alkalmi intenzitása tölt meg energiával.²⁵

Hajas szubverzív, a nemiség határait nem is annyira kitágító, mint elmosó írásművészetével rokonítható Németh Zoltán *A perverzió méltósága* című kötete is.²⁶ A perverzió itt önjáró nyelvi gesztusrendszerré válik, a minden titkától megfosztott, a fantáziáit extenzív szélességében elárasztó egyéniség megkönnyebbülése ad szabad utat az írásnak:

A férfivágyak netovábbja nem az, hogy
a hasadig hajolva leszopd a farkad.
Hanem, az irányt még tovább folytatva:
száddal húzd ki seggedből a szart,
vagy: egyenesen belenyomni a szádba.

Vagy:

a szart, a bodorítottat, és
a herékben izzadó ondót
faltam, két pofára ettem,
szopogattam ujjamról
a húgy sárgaköves savát,
a sivatagban, huszadik
napom alatt, a fogság
acélmarkában izzadva ki
a halált

Maga a kötet cím a homoszexuális diskurzus *gay pride* fogalmának egyik lehetséges fordításvariánsán nyugvó parafrázis, mely lényegileg a pszichoszexuális folyamat lezárásának aktusaként is értelmezhető a maga nyílt kitarulkozásában (melynek nyitánya a coming out; ezt a kiszélesített hatókörű coming outot

25 FÖLDÉNYI F. László, *Romépítészet. Hajas Tibor: Húsfestmény IV.* = Uő., *A testet öltött festmény*, Jelenkor, Pécs, 1998, 59–69.

26 *A perverzió méltósága*, vál., utószó NÉMETH Zoltán, Kalligram, Pozsony, 2002. Róla lásd Csehy Zoltán, *Bordély és boncterem. Bevezetés a transzgresszív lírába = Somorjai disputa (I.)*, szerk. CSANDA Gábor, Lilium Aurum, Duna-szerdahely-Somorja, 2003, 113–123.

teszik meg végül is a versek az általános norma elleni lázadás legfőbb stratégiájának a nyelv szintjén), és arisztokratikus liberalizmusú felvállalás-effektusában. Mindez dióhéjban az utószóából is szegről-végről kiderül. *A perverzió méltósága* tehát a halál botránya és a szakralitás vigasza felé irányuló hol a nevetés- gesbe, hol a száználmasba, hol a banálisba, hol az ironikusba forduló túlélési stratégia. Ehhez teszi hozzá PÉBÉ (Pálfi Balázs): „Innentől kezdve tudhatjuk is, hogy miként létezhet a perverzió méltósága. Így (is)”.²⁷ Ugyanakkor a kötet leglényegesebb vonása a tematikus szubverzió mellett egy olyan libertinus nyelv kimunkálása, amely a korlátlan szabadság aurájával kecsegtet, ugyanakkor nem képes többre, mint hogy a szabadságakadályok felszámolásával önmaga vonzerejét is megszüntesse, hogy a maga kreálta lázadó szabadságideológia önkéntes foglyává legyen. Ez az írástapasztalat mindenképpen újszerű, s az irodalom általános természetéről elemi testközlelből vall.

A vágy hordozza magában a nyelvben megképződő extázis tényét, mígnem a test a potencialitás tágas térségeit nyitja meg a költői nyelvtan kommunikatív mechanizmusai előtt. A nyelv ebben a brutalizált, hiperszexuális Árkádiában szuperharmonikus, bár zsarnoki erő: harmóniája állandóan kielégülő és kielégíthető erotomániájában nyilatkozik meg, zsarnoki természete pedig ennek kötelező deformációiban. A test a csábítás perverz aktusaihoz kénytelen ideális pozíciót felvenni, késznek kell lennie az állandó metamorfózisra egy hatalmas szimulációban, melyet a számítógépként is tételeződő nyelv cybereffektusai szabályoznak. Vágy és társadalmi norma sosem kerülhet összhangba. A test nem engedelmeskedhet semmiféle pszichoterápiai hatalomgyakorlásnak: a nyelv autoerotizmusa révén ugyanis törvénytörően a szimuláció alakzataiban él.²⁸

Az aktusok nyelve gyakorlatilag programozott és emberi szempontból majdhogynem öntörvényű, s mintegy felügyelőként koordinálja a szövegorgiát. A test szabadsága minduntalan felszámoltatik, a nyelvesség ördögi mechanizmusai, a programozott írás és olvasás folytonosan nevetéssé és abszurdá, morbidá teszik: a perverzió épp ezért válhat naturális szabadságjoggá, lehetőséggé a kitörésre valamiféle drasztikum ijesztő komolyságában (megint a már emlegetett halál elleni lázadás gesztusa?), ám a perverzió dinamikuma okán ez a komolyság is zárójelbe kényszerül. A határ nem azért nem léphető át, mert már az első szöveg is felszámolja a határ fogalmát, hanem azért, mert eleve nincs is az a határ, melynek áthágását ne legitimálhatná a nyelv pusztá kombinatorikája és párosodási ösztöne, orgiakészsége, libidója.

27 PÁLFI Balázs, *A perverzió méltósága*, Mások 2002/7., 46.

28 A kutatások szerint (Steven Marcus, Peter Gay) épp ez a normatívnak tetsző pszichoterapeuta jelképezte társadalmi magatartás kényszeríti „perverz és fantazmagorikus formákba” a vágyat. Irodalmi vonatkozások tekintetében érdekes Lockhart és McClure nézete, aki a pornográfiának titulált „magas”-irodalmat a reagáló személy befogadási stratégiái alapján tartja megítélhetőnek annak erotikus, illetve obszcén voltát kimondandó. Vagyis: az obszcenitást mi olvassuk bele a műbe, szövegbe. Vö. Ian HUNTER - David SAUNDERS - Dougald WILLIAMSON, *A pornográfia területe. A szex. Szociológia és társadalomtörténet*, Új Mandátum, Budapest, 1998, 56-97, kivált 67-70. *A perverzió méltóságának* (főként utószavának) olvasókonceptióját, ajánlott mániákus olvasási stratégiáit (szövegfetisizmus, szövegalkolagnia stb.) nevezi „perverznek” SÁNTA Szilárd, *A perverzió olvasása, az olvasás perverziója*, Könyvjelző (az Új Szó melléklete) 1/3., 11.

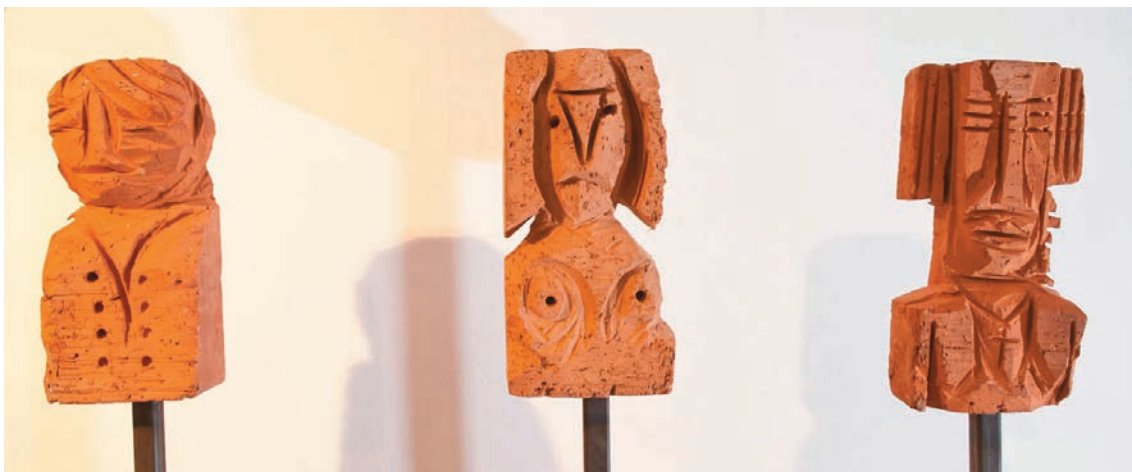
ÁTÍRVA

*Baji Miklós Zoltán BMZ kiállítása
2013. október 30. – november 22.*

Októberben egy hallei multimedialis rendezvényen vettem részt, amely lényegében jubileumi ünnep volt, tudniillik a werkleitzi fesztivál húsz esztendejét jelölte. Azt hittem, Werkleitz a nagyváros egyik kerülete, de kiderült, egy közeli, alig háromszáz lelket számláló faluról van szó, ahol 1993-ban az immár szabad keletnémet atmoszférában helyi fiatalok fesztivált hoztak létre. Ven-

dégeiket sátrakban helyezték el, és amit csak lehetett, mindent a természetben bonyolítottak le. Most, hogy húszévesek lettek, Sachsen-Anhalt állam minisztériuma behívta őket a városba – mindenféle technikai és pénzübeli segítséget megadva –, hogy ott, a legideálisabb körülmények közepette rendezzék meg a jubileumi eseményt. Ennek hallatán másra sem gondolhattam, mint arra, mennyire nem lenne lehetséges nálunk valami hasonló gesztus egy vidéki, netalán falusi fesztivál irányába. Konkrétan Baji Miklós Zoltán jutott eszembe, aki a kilencvenes évek első felében – immár túl az úgyszintén általa istápolts Oriens nevű békéscsabai fesztiválon – a saját tanyáján szervezett művészeti eseményeket, többek között akció- és performanszművészeti programmal. Azért a saját birtokán, mert a városi intézményekben nem igazán talált megértésre. Minek kellene történnie, hogy nálunk a felsőbb instanciák figyeljenek a hasonló kezdeményezésekre? – tettem fel magamban a kérdést. Vajon az ország elveszteni vélt egyensúlyi állapotát, ha az országos kulturális vezetés felkarolna egy olyan alkotói ötletet, amely történetesen a Viharsarokban van, és nem a reprezentatív művészetet képviseli?

BMZ mostani jelenléte ilyen gondolatokat vet fel bennem, hiszen az, amit alkotóként és emberként képvisel

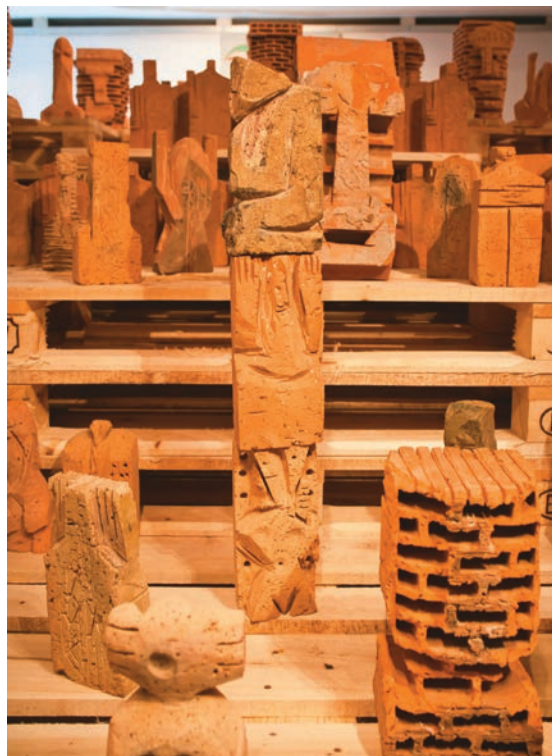

- kulturális-szagrális intézményként működő tanyájával és az ott folyó aktivitással együtt -, az páratlan dolog Magyarországon. Azt a fajta testművészetet, amely az emberi testet nemcsak felületként, nyelvi üzenethordozóként, vagyis szimbolikus alárendelésként értelmezi, hanem formázható és alakítható anyagként is, nálunk kizárólag Baji Miklós Zoltán művelte és műveli. Önsanyargatásai, testcsonkító rítusai azonban nem az öncélúságot, a belső pszichikai igazolást szolgálják, hanem szerves kapcsolatban állnak az ősi testkultusszal és annak vallási gyökereivel. Megütközést pedig azért keltenek, mert a mai, kizárólag a képi-szimbolikus nyelvhez szoktatott emberek nem ismerik őseik legelemibb szokásrendjét, annak hagyományát, továbbá a sámáni világ energiaforrásának varázslatosságát, gyógyító hatását. BMZ performanszainak cselekvési használatában olyan fogalmak állnak, mint lélekvesztés és tudatváltás. Az előbbi esetben például mindkét vénájából egyszerre annyi vért engedtek ki mezítelenül fekvő testére, hogy halálközeli állapotba kerüljön. Ebben az állapotban szabad lelke kilépett a testéből, és felülről látta önmagát, valamint a történéseket. Az előadás után több napon át hallucinációi voltak. A hétköznapi és a sámáni tudat közötti mozgást demonstrálta egyik gyógyító rítusa, amelynek spirituális

véghez viteléhez transzállapotba kellett vinnie magát, testátszúrások, a fájdalom megélése révén. A gyógyításnak ezzel a módjával, amely lényegében beavató szertartások sora, ma is rendszeresen foglalkozik. Rendkívül szép akciósorozata volt például, amikor a testére kis mé-

retű képeket tetováltatott, majd sebészetileg lefejtette és kereskedelmi forgalomba hozta őket. Ez csak néhány olyan alapmotívum, amely BMZ munkásságát jellemzi az utóbbi két évtizedben.

Az *Átírva* című jelen alkotás régebbi akciók fotóin át teremti meg a történeti kontextust, amelybe a tárgyegyüttes beágyazódik, ugyanakkor szembehelyezi az egyén küzdelmét azzal a hierarchikus hatalmi felépítéssel, melyet az installáció szimbolikusan kivét magából. A színpadképként, de sajátos oltárként is értelmezhető konstrukcióban különböző szinteket látunk, melyek a társadalmi rétegek alá- és fölrendeltségét szimbolizálják, tetején a hatalom központi személyiségeivel, a legalján pedig a biológiai vegetálás kezdeti fázisában levő ösztönlény emberekkel, avagy az elnyomottakkal, kismimizettekkel, peremekre szorítottakkal.

A hatalmi szerkezet megjelenítésének általános képletével állunk szemben egészen addig a momentumig, amíg nem figyelünk fel két olyan részletre, melyek konkrét utalásokat tartalmaznak. A háttérben ugyanis a szocializmus idejéből fennmaradt, pártállami jelképeket tartalmazó címerekre leszünk figyelmesek, a raklapok oldalán pedig az Európai Unió emblémájának nyomatát fedezhetjük fel. Ha a hatalmi és a politikai hierarchiára gondolunk, akkor a párhuzam több, mint nyilvánvalóan célzatos: időtől és tértől függetlenül mindig azonos elvekre épül. Az önmaga előtt tetszelgő hatalom azonban – egy vörös szőnyegen túl – megpillanthatja saját képét, az egymásba érő sok arctalan téglabábot, aki úgy hajtja végre történelmi funkcióját, hogy lemond azokról a jegekről, amelyek egyedi jelleget adhatnának neki.

A dolgok csupán átíródnak, átneveződnek, de ugyan-

úgy működik minden, és ugyanúgy megy a maga útján, mint sok évszázaddal ezelőtt. Az emberek inkább elvtelenül átkeresztelkednek, mintsem hogy lemondjanak megszerzett kiváltságaikról. Miközben az átváltozás színhátéka szakadatlanul üzemel, bizonyos emberi stációkban valóban megmutatkozik az a heroikus és példamutató küzdelem, melyhez Jézus példázata adja az erőt és hitet: bármi is van körülötted, maradj önmagad és leld meg a felemelkedés útját, hogy anygallá változhass.

SZOMBATHY BÁLINT

HALÁLESETEK

*Daradics Árpád, Erdélyi Gábor,
Koroknai Zsolt, Pető Hunor
és Szombathy Bálint kiállítása,
2013. november 27. - december 20.*

A kiállítás részben erre az alkalomra készült munkákat foglal magában, részben pedig már régebről meglevőket, jelezve, hogy a halál témája folyamatosan jelen van kortárs művészeink gondolatvilágában. Szombathy digitálisan feldolgozott rajzai és fotói 1969-es datálásúak, szemben Pető 2013-as installációjával. Erdélyi úgyszintén régebb óta foglalkozik a halál jelentéskörének vizsgálatával, míg Daradics és Koroknai tárgyegyüttese erre az alkalomra álltak össze.

A megnyitón Keszthelyi Imre alkalmi dalválogatása hangzott el, némileg vidámabb oldaláról tekintve a halál problematikájára.

Koroknai Zsolt

Fotó: Art Lover

Daradics Árpád

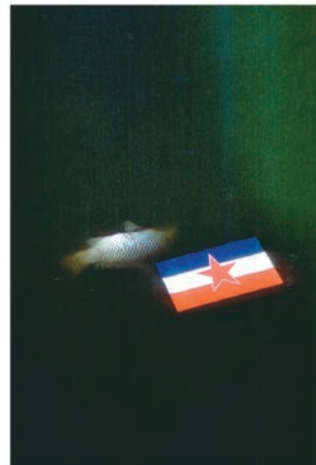
Erdélyi Gábor

Pető Hunor

Szombathy Bálint

K, MINT KASSÁK

*Bódis Barnabás kiállítása
2014. január 9–31.*

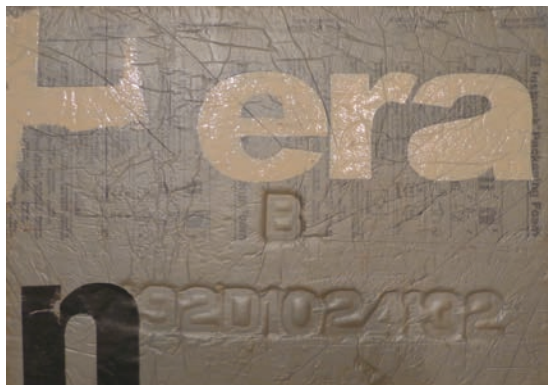
Egyik kedvelt művészem, akit a hatvanas évek végén fedeztem fel, a belga James Ensor expresszionista és szürrealista festő-grafikus volt. Álarcokat, a halál maszkjait viselő nyomasztó emberfigurái mellett mára különösen azok a képei maradtak meg vizuális emlékezetemben, melyeken betűk, szövegrészek, néha egész mondatok jelentek meg. Az írásos elemeket a művész a nagyvárosi utcán hömpölygő embertömeg felett lebegtette be a látványba, mint például *Belgium a XIX. század végén* című rézkarcán. Nagy dolog volt ez abban az időben, amikor a művek keletkeztek, a nyolcszázas évek végén. A betű- és szövegfoszlányok bekomponálása már akkor az egységes világkép felbomlásának a jele volt, semmivel sem

maradva le az impresszionizmus újításai mögött. Ensor csapása mentén sorakoztak fel később a futuristák is, akik úgyszintén szerették a képi szövegbetoldásokat a klasszikusnak cseppet sem nevezhető dinamikus vázsonképeken és a papírrajzokon.

Néhány ifjú kori írásomat a betű festészetben való megjelenésének szenteltem, és ez az út már egyenesen vezetett engem is Kassák és a többi modernista előd felé.

Minden bizonnyal van némi ellentmondás abban, amikor egy festő betűket fest ecsettel a vászonra, hiszen a szöveg kreatív használata jobbra mindig is a nyomdászathoz, a tipográfiához kötődött, nem pedig a palettához. Kivált manapság van ez így, amikor a magánszférában is ott zümmögnek a betűket ontó számítógépek és házi nyomtatók. Ebből adódik, hogy Bódis Barnabás alkotói felfogása és eljárása meglehetősen ritka a kortárs művészetben, különösen a hazaiban. De nem véletlen, hogy ő is a betű- és szómágus Kassákot idézi meg. Még akkor sem, ha Kassák olajjal festett vásznaira nem volt jellemző bármilyen szövegtextúra kirajzása, mert a konstruktivista grafikát nagyobb becsben tartotta, mint a konstruktivista piktúrát.

Kassák leghűbb tisztelői és követői általában a képköltészet nyelvi zárványai mentén igyekeztek folytatni az előrehaladást a választott ősök kitaposta úton. Bódison kívül tudtommal még senki sem vállalkozott rá, hogy a festészet felől közelítse meg – akár ideológiai, akár

pedig nyelvi síkon – a magyar avantgárd atyja művészi hagyatékának forradalmi újításait. Nem a portróját vagy az alakját festi meg a néhai avantgárd apostolnak, vagy esetleg replikaként idézi meg valamelyik jellegzetes képi emblémáját, hanem vezetéknévének betűivel játszik el az expresszív színezetű alapon. Ha jobban körülnézünk munkái között, gyorsan szembetűnik, Bódis nem csak a táblakép médiumában aktualizálja a modernista hagyatékot. Egyik nem régi berlini utcai akciójának fénykép- és videódokumentumán az látható, hogy hosszan elnyúló fehér papírtekercset bont ki az utcai gyalogjárón, és a fehér alapon meggypiros színezetű képvers bontakozik ki a német főváros művészköreiből. Ezzel a művel Bódis átlép az autonóm vizuális költészet világába, teljességében mellőzve a rá jellemzőbb festészeti elemeket. A piktúra anyaghasználatát hátra hagyva átlép a verbo-vizuális szövegművészet vegytiszta tartományába.

Összegezve: Kassák neve hívó szóként funkcionál a képzőművész számára, ötleteket ad neki, s olyan tettekhez készíteti, amelyek némileg eltávolítják a hagyományos festészeti felfogástól. Előbb megjelenik számára a betű a festészetben problematikája, amely később teljesen átlendül a képvers tartományába. Lírának azonban mégsem nevezhető ez a kiugrás, nincs fikciós narratívája, csupán egy név szerepel benne, amely mögött ott van egy individuális világvé, egy emberi-alkotói minőség. Bódis koncepciója tehát kifejezetten gondolati, nyelvi logikáját pedig a játékosság mozgatja. Munkáiban megvan az a lehetőség, hogy a kassáki szigort kissé fellazítsa, ahhoz azonban az kell, hogy a jövőben némileg eltávolodjon Kassák személyétől. A következő lépés bizonyára ez lesz.

SZOMBATHY BÁLINT

HÍREINK

Ladik Katalin és Szkárosi Endre vett részt a Prágai Magyar Intézetben a *Praga Poetry Festival* rendezvényén, 2013. november 20-án.

Géczi János *Plakát, roncs* című kiállítása a Spanyolnátha internetes művészeti folyóirat alapításának tízéves évfordulója alkalmából rendezett, TÍZESET eseménysorozat egyik fontos nyitórendezvénye volt a miskolci Herman Ottó Múzeum – Városi Galériában 2014. január 22-én. A kiállítást Szkárosi Endre nyitotta meg, majd az experimentális művészet helyzetéről rendezett kerekasztal-beszélgetésen Géczi és Szkárosi mellett Petőcz András és Székelyhidi Zsolt is részt vett.

2014. január 26-án Ladik Katalin és Szkárosi Endre tartott élőköltészeti estet a Magyar Kultúra Napján a szahalombattai Barátság Kulturális Központban rendezett eseménysorozaton, amelyen László Bandy művésztanítványainak kiállítását is megnyitották.

A New Orwell Street Brigade név alatt működő kortárs magyar dadaista alkotók *Kreatív estjére* 2014. február 10-én került sor a budapesti Angyal sörözőben. A 2016-os dadaista centenáriumi előkészítő programja felolvasásokkal, beolvasásokkal és a Dadama kitüntetések átadásával telt.

Szombathy Bálint *Mozgásképek* című önálló tárlatát L. Simon László nyitotta meg a szegedi Belvárosi Kamara Galériában, 2014. február 11-én. Közreműködött az EnEnKá Zenekar.

2014. február 20-án, életének hatvannegyedik évében Balatonfenyvesen elhunyt f. Tóth Árpád képzőművész, a vizuális költészet és a küldeményművészet nemzetközileg ismert művelője. A lapunk 18-23. oldalán található munkáival búcsúozunk tőle.

A dugorti (Írország) Redfoxpress kiadó gondozásában megjelent Bíró József *Quabel* című, kollázsokat és vizuális költeményeket tartalmazó kötete, A6 méretben, 44 oldal terjedelemben.

Fotó: Steiner Gábor

HELYREIGAZÍTÁS

Lapunk 166. számának 50. oldalán Mukics Beáta két fotóját közöltük.

MUNKATÁRSAINK

CSEHY ZOLTÁN

1973-ban született Pozsonyban, író, költő, műfordító, irodalomtörténész, kritikus. Tudományos érdeklődése, kutatási területei: a (kivált a 15. századi) neolatin költészet alakváltozatai; az európai és itáliai humanista irodalmi hagyomány; az erotográfia kultúrtörténeti hagyományai; szerzői ön-reprezentáció és humanista énművelés; az antikvitás továbbélésének nyomai.

DARÁZS ENIKŐ

A felvidéki Pereden született 1991-ben. Jelenleg a Kodolányi János Főiskola harmadéves hallgatója. Eddigi publikációi a Spanyolnáthában és az Irodalomismeretben jelentek meg.

HANDÓ PÉTER

1961-ben született Salgótarjánban. Végzettsége szerint villanyszerelő, népművelő, kulturális antropológus. Legutolsó kötete 2011-ben – *Lezáratlan szavak* címmel – a Napkút Kiadónál jelent meg.

MALJUSIN MIHÁLY

Pécsett született 1986-ban. Konceptuális művész, esszéista. Jelenleg Kaposváron él.

MESTER GYÖRGYI

Budakeszin él, külkereskedelmi üzletkötő. Öt novelláskötete és folytatásos ifjúsági naplóregénye jelent meg az Ad Librum Kiadó gondozásában. Meséi angolul, németül, oroszul és olaszul jelentek meg.

SZ. MOLNÁR SZILVIA

1972-ben született Budapesten. Irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő. Az ELTE magyar- finnugrisz-

tika szakán végzett. Vizuális költészeti és kortárs irodalmi kritikákat, tanulmányokat publikál.

NAGY PÁL

1934-ben született Salgótarjánban. Író, műfordító, tipográfus. A Magyar Műhely egyik alapító szerkesztője. 1972-77 között a francia d'atelier szerkesztője. 1987-ben megalapította a p'ART című videofolyóiratot. Számos vizuális költészeti kiállítása volt, performanszaival több fesztiválon szerepelt.

NAGY ZOPÁN

1973-ban született Gyomán. Fotóművészként végzett Budapesten. Több műfajban folytat irodalmi tevékenységet. Számos önálló kiállítása volt, többek között Budapesten, Párizsban, Neubrandenburgban.

PETŐCZ ANDRÁS

Író, költő, 1959-ben született Budapesten. Kassák-, József Attila- és Márai-díjas. Szerkesztője volt a Jelenlétnek (1981-től), a Magyar Műhelynek (1989-1992). *Médium-Art* címmel reprezentatív vizuális költészeti antológiát szerkesztett 1990-ben. Legutolsó könyve: *Másnap* (regény, 2011).

SZOMBATHY BÁLINT

1950-ben született. Költő, képzőművész, művészeti író, a Magyar Műhely felelős szerkesztője.

F. TÓTH ÁRPÁD

1950. július 29-én született Balatonfenyvesen. Első vizuális költeményeivel és kollázsaival a hatvanas évek végén jelentkezett. Később részt vett a nemzetközi küldeményművészeti mozgalomban. Idén hunyt el szülőhelyén.

magyar műhely

MAGYAR MŰHELY művészeti folyóirat
Ötvenkettedik évfolyam
167. szám - 2014/1

Felelős szerkesztő: Szombathy Bálint

Főmunkatárs: L. Simon László

Szerkesztők: Juhász R. József, Szkárosi Endre

Alapító szerkesztők: Bujdosó Alpár, Nagy Pál, Papp Tibor

A borító első oldalán Baji Miklós Zoltán Beavatkozás előtt című munkája (Fotó: Szilágyi Rudolf, 2013)

A borító negyedik oldalán f. Tóth Árpád kollázsa, 1990

Tördelés:

Layout Factory Grafikai Stúdió

Nyomdai munkák:

mondAt Kft.

www.mondat.hu

Cím/Address:

H-1463 Budapest, Pf.: 823, Hungary

Tel./fax: +36-1-321-4757

Kiadja a Magyar Műhely Alapítvány

1072 Budapest, Akácfa utca 20.

Felelős kiadó: Szombathy Bálint

Adószám: 18073946-1-42

Számlaszám: 10102086-09742602-00000000

ISSN 0025-0201

Előfizetési díj: 3000 forint/év

Egy szám bolti ára: 800 Ft

MOZAIK
múzeumtúra

**Tarts velünk, és fedezd fel
Magyarország sokszínű kulturális
kínálatát egy élményekben
gazdag játék keretében!**

**Gyűjtsd a matricákat
a garantált ajándékokért!**

www.mozaikmuzeumtura.hu

'INDEPENDDA

SCANDINAVIAN

- Belgium
- Denmark
- Finland
- France
- Germany
- Gibraltar
- Greece
- Ireland (incl. NI)

FIG. individuell